

Jan Staal bij de reünie van de Engelandvaarders 29 augustus 2018

Jan Staal (1925-2021)

Op 30 januari 2021 overleed in zijn woonplaats Zeist op 95-jarige leeftijd Engelandvaarder Jan Staal.

[Lees verder >](#)

In Memoriam Ernst Sillem, een doorzetter pur sang

Ernst Sillem was zeer verheugd over de komst van een Museum Engelandvaarders. In 2017 bezocht hij het samen met zijn zonen Henk en Jeroen en enkele maanden voor zijn overlijden deed hij dat opnieuw. Hij herkende in ons museum de waarden waarop hij zijn leven baseerde: niet bij de pakken neerzitten, initiatief nemen en vooral doorzetten. Op 17 oktober j.l. overleed hij op 97-jarige leeftijd. [Lees verder >](#)

Advertentie Bestuurslid

Het bestuur van de Stichting Museum Engelandvaarders is, vanwege het vertrek van een bestuurslid, op zoek naar een lid van ons bestuur. Deze vacature betreft een vrijwilligersfunctie.

[Lees verder >](#)

Op bezoek: Mink Ferwerda (100)

Op 25 september j.l. bezocht Engelandvaarder Mink Ferwerda (100) Museum Engelandvaarders.

[Lees verder >](#)

Inhoud

[Afscheid Jan Heus](#)

[Uitzending van RTLZ Doe maar Duurzaam](#)

[Represailles](#)

[herdenking van de sterfdag van Prins Bernhard](#)

[In Memoriam Ernst Sillem, een doorzetter pur sang](#)

[Advertentie Bestuurslid](#)

[Op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd](#)

[ANWB-Fietsroutes](#)

[Op bezoek: Mink Ferwerda \(100\)](#)

[De Vlotters](#)

[Karel a. Citroen, Engelandvaarder Janus Heijblom](#)

[Boeksignaleringen](#)

[75 Jaar bevrijd: herinneringen aan strijd](#)

[IM Jan Staal](#)

[Nederlands onderdaan in Buchenwald](#)

[In Memoriam Jean van Geuns](#)

[Anekdote Peter Tazelaar](#)

[Een spectaculaire, educatieve digitale game](#)

Bestuur Museum Engelandvaarders

Jaap Rosen Jacobson, voorzitter

Paul Bartelings, vicevoorzitter

André Walker, penningmeester

Adrie van der Knaap, secretaris

Contact:

info@museumengelandvaarders.nl

Redactie

Paul Bartelings, hoofdredacteur

Agnes Dessing

Sierk Plantinga

Deze Nieuwsbrief De Schakel bevat
ook bijdragen van:

Victor Laurentius

Herman Keppy

Jos Teunissen

Adrie van der Knaap

Wim Adriaansen

Denise Citroen

Opmaak door:

Joris Mulkens

info@jorismulkens.nl

Afscheid Jan Heus

Helaas heeft Jan Heus besloten zijn lidmaatschap van het bestuur te beëindigen per 23 februari 2021. Dat is heel jammer maar ook begrijpelijk. Jan is lid van het bestuur sinds 5 juli 2013, dus gedurende een periode van 7,5 jaar. Hij was altijd zeer betrokken bij alle zaken die het museum aangingen. In het begin betrof het vooral de opbouw van het museum. De bunker aan de Bosweg 15 in Noordwijk was weliswaar geschikt om het museum te herbergen maar er moest heel veel gebeuren om het gebouw echt geschikt te maken voor de nieuwe functie die het zou gaan bekleden. Samen met de vele mensen die gedurende de beginperiode de handen ineensloegen om het museum te kunnen openen is hij daarin geslaagd en hoe. Ook gedurende de periode na de opening in 2015 was Jan een onmisbare schakel. Hij bleef gedurende die periode tot waar we nu staan positief kritisch. Het museum dankt zijn succes mede aan de tomeloze inzet en ervaring van Jan.

Uitzending van RTLZ “Doe maar Duurzaam”

Op 21 november is tijdens het programma “Doe maar duurzaam” van RTLZ een korte film over het Museum Engelandvaarders in Noordwijk uitgezonden. In de film wordt aandacht besteed aan wat een Engelandvaarder is en wat de bezoeker, jong en oud, in het Museum kan zien en beleven. De herhalingen van het programma werden op 22, 23, 25 en 27 november uitgezonden. Bekijk de film hier:

<https://www.youtube.com/watch?v=zxYSHHWDSaA&t=2s>

Lina Lindhout, scholiere, vertelt over “Wat zou jij doen?”

REPRESAILLES

Door Agnes Dessing

De bezetter deed zijn uiterste best om Engelandvaart op alle mogelijke manieren tegen te gaan. Grensovergangen werden streng bewaakt, de kustlijn werd met patrouilleschepen en -vliegtuigen in de gaten gehouden. Op Feindbegünstigung stonden hoge straffen. Maar wat als de Engelandvaarder in kwestie er al in geslaagd was het land te verlaten? Dan namen de Duitsers hun toevlucht tot represaillemaatregelen.

Dit was bijvoorbeeld het geval bij Engelandvaarder Antoon Theodoor Hafkamp. Hij werd geboren op 9 maart 1942 in Nijmegen en was leerling aan de zeevaartschool, toen hij in juli 1942 besloot om samen met twee vrienden naar Engeland te ontsnappen.

Het lukte hen door eigen initiatief tot in Lorient in Bretagne te komen. Hier bevond zich vanouds het Franse marinesteunpunt. Na de val van Frankrijk besloot de Duitse admiraal Karl Dönitz in Lorient een U-bootbasis te bouwen en verrezen er drie gigantische betonnen constructies.

In Lorient keerden de kansen van het drietal Engelandvaarders. Een van hen werd gearresteerd en naar een Duits concentratiekamp gestuurd. Hafkamp en zijn reisgenoot werden kort daarna in bezet Frankrijk gearresteerd en voor de keus gesteld: Vreemdelingenlegioen of terugzending naar Lorient. Ze kozen het laatste.

In Lorient hoorden ze dat hun vaders in Nederland als gijzelaars waren gearresteerd. Als de zonen niet binnen drie weken zouden terugkomen, zouden de vaders geëxecuteerd worden. Daarop keerden de jongens terug, en werden de vaders vrijgelaten.

Hafkamp was echter niet voor één gat te vangen. Op 22 februari 1943 vertrok hij opnieuw, nu alleen. Met valse papieren als arbeider reisde hij naar Bayonne, waar hij bleef wachten tot hij meerderjarig was. Dit om zijn vader niet meer aan gevaar bloot te stellen.

Op 5 april 1943 trok hij samen met een Fransman door de Pyreneeën en ze werden in Spanje gearresteerd. Na ruim 6 maanden gevangenschap kwam hij vrij en bereikte Madrid.

Op 30 oktober reisde hij door naar Gibraltar en van daaruit arriveerde hij op 4 januari 1944 in Engeland.

Hafkamp nam dienst bij de Koninklijke Marine. Op 21 maart 1944 kreeg hij als blijk van waardering het Kruis van Verdienste uitgereikt.

HERDENKING

Op 1 december werd de sterfdag van Prins Bernhard met de burgemeester van Delft, mevrouw Van Bijsterveldt herdacht. Deze herdenking vond bij de ingang van grafkelder in de Nieuwe kerk plaats. Namens het Museum was Adrie van der Knaap hierbij aanwezig.

IN MEMORIAM ERNST SILLEM, EEN DOORZETTER PUR SANG

Door Jos Teunissen

Ernst Sillem (links) en Jaap van Mesdag.

Ernst Sillem was zeer verheugd over de komst van een Museum Engelandvaarders. In 2017 bezocht hij het samen met zijn zonen Henk en Jeroen en enkele maanden voor zijn overlijden deed hij dat opnieuw. Hij herkende in ons museum de waarden waarop hij zijn leven baseerde: niet bij de pakken neerzitten, initiatief nemen en vooral doorzetten. Op 17 oktober j.l. overleed hij op 97-jarige leeftijd.

Ernst was op 14 juli 1923 in Baarn geboren. In de vijfde klas van het Baarns Lyceum raakte hij bevriend met Jaap van Mesdag. Na de inval van het Duitse leger in Nederland begonnen de jongens al snel met het schilderen van anti-Duitse leuzen op de buitenmuur van hun school. Ze gebruikten verschillende soorten letters, zodat het leek alsof dit het werk was van verschillende leerlingen. De school moest een week dicht, de daders werden niet gevonden. Op 6 februari 1941 reed hij zijn eerste Elfstedentocht. Hij haalde zijn diploma HBS-b en ging in Deventer naar de Koloniale Landbouwschool, totdat deze op last van de bezetter werd gesloten. Op 22 januari 1942 reed hij zijn tweede Elfstedentocht.

Met Jaap van Mesdag probeerde hij 'de moffen zoveel als we konden spaken in de wielen te steken.' Samen beraamden ze een plan: in een vouwkanoe met zeil zouden ze vanuit Ouddorp de Noordzee oversteken. Ernst had al voor de oorlog met zo'n kano op zee gevaren. Jaap zorgde voor de 1-pk Evinrude-buitenboordmotor en met een balk die Ernst uit het dak van zijn ouderlijk huis aan de Koninginneweg 2 in Bussum had gezaagd werd de motor op de kano bevestigd. In een sloot bij Bussum werd de motor getest.

Op 31 augustus 1942 vertrokken ze. Het was mooi weer. Maar dat veranderde snel. Toen ze dreigden te kapseizen, zagen ze het silhouet van enkele schepen. Jaap haalde zijn trompet tevoorschijn en blies het SOS-signaal, erop gokkend dat ze de aandacht van een Engels schip zouden trekken; hun redders bleken echter Duitsers te zijn. Terwijl hun kano aan boord werd gehesen, brak hij doormidden. Gelukkig voor de jongens zonk ook het jasje van Ernst, met in de binnenzak bezwarende tekeningen van Duitse stellingen op Goeree.

Ze zaten van 1 tot 7 september 1942 gevangen in het politiebureau Haagsche Veer in Rotterdam, daarna een week bij de rivierpolitie in de Maasstad. Vandaar werden ze op transport gezet naar Kamp Amersfoort. In januari 1943 werden ze overgebracht naar Kamp Vught, een half jaar later naar het concentratiekamp Natzweiler-Struthof. Van september 1944 tot zijn bevrijding op 29 april 1945 verbleef hij met Jaap in Dachau, na eerst enige tijd in Allach, een buitenkamp van Dachau, te hebben doorgebracht.

Na de oorlog wilde hij uit Nederland emigreren. Ter voorbereiding werkte hij achtereenvolgens bij de KLM, het Rode Kruis, bij een smid in Abcoude ('hoefijzers passend maken'), een autodealer in Amsterdam en bij een veearts in Weesp. Daarna nog twee maanden bij een wijnboer in de Gironde, waar hij met de druivenoogst hielp. Op 8 februari 1947 reed hij zijn derde Elfstedentocht. Dit keer moest hij bij Franeker stoppen omdat zijn oogleden waren bevroren.

Ernst Sillem in vouwkano op de IJssel in Wilp. 1941

In juni 1947 kreeg hij een visum voor Frans-Marokko. Hij leerde Arabisch en ging er werken in de citrusteelt. Hij zette een kwekerij op voor een Franse planter en snoeide bomen bij andere planters. Ook werkte hij als boekhouder op een Amerikaanse marinebasis in Marokko. In 1954 verhuisde hij naar Agadir, waar hij administrateur/bedrijfsleider werd van de Frans-Nederlandse citrus-onderneming Hafaya in Casablanca. Toen de plantage in 1974 door de Marokkaanse regering werd genationaliseerd verhuisde hij naar Zuid-Frankrijk. Daar richtte hij de Stichting Vriendenkring van Oud-Natzweilergevangenen op. Tot 2019 bleef hij daar de voorzitter van.

In 1992 maakte hij met Jaap van Mesdag de overtocht naar Engeland opnieuw, nu in een Franse militaire kano. Ze vertrokken 's morgens uit Stellendam. Dit keer bereikten ze Engeland wel.

Ernst Sillem is onderscheiden met het Nacht-und-Nebel Herdenkingskruis en het Verzetshedenkingskruis.

WIJ ZIJN OP ZOEK NAAR EEN NIEUW BESTUURLID.

Het bestuur van de Stichting Museum Engelandvaarders is, vanwege het vertrek van een bestuurslid, op zoek naar een lid van ons bestuur. Deze vacature betreft een vrijwilligersfunctie.

Profielchets.

Voor deze functie zijn wij met name op zoek naar een man of vrouw met een affiniteit of ervaring met fundraising campagnes, public relations en marketing. Maar andere portefeuilles en aandachtsgebieden zijn zeker bespreekbaar. Affiniteit met Engelandvaarders, het museumwezen en het werken met vrijwilligers strekt tot aanbeveling.

De tijdsbesteding bedraagt gemiddeld 5 uur per week.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met de voorzitter Jaap Rosen Jacobson. U kunt uw vragen over deze functie en uw sollicitatie, inclusief CV, mailen naar info@museumengelandvaarders.nl. Alle correspondentie wordt vertrouwelijk behandeld.

IN OP DE WAALSDORPERVLAKTE ZIJN TEN MINSTE

18 ENGELANDVAARDERS GEFUSILLEERD

Door Jos Teunissen

Richard Barmé

Richard Barmé (20), in 1944 in Engeland opgeleid tot geheim agent en marconist, was in de nacht van 1/2 november 1944 bij Benthuisen gedropt. Op 2 februari 1945 werd zijn zender bij Hillegersberg uitgepeild, waarna de Duitse politie hem arresteerde. Na een verblijf in het 'Oranjehotel' werd Richard op 8 maart 1945 met 37 verzetsstrijders op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd als represaille voor de aanslag op SS-baas Rauter.

François van de Berghe

Mikta Baum (31) probeerde op 21 maart 1942 in een groep per boot naar Engeland over te steken. Elk lid van de groep moest 3.000 gulden betalen. Ze werden op de Avenue Concordia in Rotterdam door de garagehouder Henk Luyendijk met een vrachtwagen opgehaald. Luyendijk werkte echter voor de Duitse politie, die met twee auto's achter de vrachtwagen aan reed. Bij Spijkenisse werd de groep gearresteerd. Mikta werd op 15 augustus op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Over de poging tot Engelandvaart van **François van de Berghe** (24) is weinig bekend. Samen met een onbekend gebleven persoon heeft hij in maart of april 1942 ter hoogte van het radiostation Nora in Noordwijk een bootje over het strand naar zee gesleept. Vermoedelijk heeft een Nederlander die aan de Duitse bunkers aldaar werkte de sleepsporen gezien en de 'Grenzaufsichtsstelle' gewaarschuwd. De twee Engelandvaarders zijn vervolgens achterhaald en gearresteerd. François heeft 9 maanden in 'Oranjehotel' gezeten voordat hij op 19 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte werd gefusilleerd. Tegen de Duitse marinedominee zei hij: 'Ich freue mich, dasz ich in Hollands Dünen sterben darf.'

Epi Broches

Epi Broches (23) had in het najaar van 1941 met een groep jongeren geprobeerd in een bootje met motor richting Engeland te gaan. De motor weigerde en na enkele dagen op zee te hebben gedobberd werden ze opgepikt door een Nederlandse visser, die hen aan de Duitse politie uitleverde. Na een verblijf in de gevangnissen in Scheveningen (het 'Oranjehotel') en in de Gansstraat in Utrecht werd hij ter dood veroordeeld. Epi is op 19 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Herman Broeckmans

De 29-jarige **Herman Broeckmans** werd tijdens een poging tot Engelandvaart (waarover weinig bekend is) door de Duitse politie gearresteerd. Op 20 november 1942, een dag na zijn verjaardag, werd hij samen met de 20-jarige Willem van Holst Pellekaan, lid van het Delftse studentenverzet, op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd en begraven. Later zijn beiden herbegraven op het Ereveld in Loenen. Herman wordt herdacht op een natuurstenen gedenksteen in het Amsterdams Lyceum, waar hij eindexamen deed alvorens rechten te studeren.

John Goedhart

John Goedhart (42) probeerde in het voorjaar van 1942 in een groep naar Engeland te ontkomen. Hun bootje lag klaar in Simonshaven, bij het gemaal Den Biersum. Door verraad werd de hele groep gearresteerd. John werd voor zijn poging tot 'Feindbegünstigung' door een Duitse rechtbank ter dood veroordeeld. Het vonnis werd op 15 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte voltrokken.

De huisarts **Henk Hart** (27) probeerde in het voorjaar van 1941 met zes andere mannen in een motorvlet over te steken naar Engeland. Zij vertrokken vanuit Noordwijk. Door motorpech dreef de vlet stuurloos rond op de Noordzee. Een Scheveningse vissersboot pikte hen op en bracht hen naar Scheveningen. Bij aankomst werden ze door de Duitse politie gearresteerd en afgevoerd naar de gevangenis in de Gansstraat in Utrecht. Na een rechtszaak werd Henk ter dood veroordeeld en op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd. Zijn lichaam werd overgebracht naar het crematorium in Velsen en de urn met zijn asresten overgedragen aan Duitse militairen. Na de oorlog is de urn gevonden op het Westfriedhof in Keulen en bijgezet op het Nationaal Ereveld in Loenen.

Henk Hart

Willem Hoogewerff (23) was voor zijn moedige optreden tijdens de gevechten in mei '40 op de Grebbeberg onderscheiden met de Bronzen Leeuw. Via Italië slaagde hij erin Engeland te bereiken. Daar werd hij opgeleid tot geheim agent. In september 1944 werd hij door Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO) bij Berkel gedropt. In Rotterdam gaf Willem wapeninstructie aan verzetsgroepen. Op 27 februari 1945 werd agent 'Whiskey' (zijn codenaam) door de Duitse politie gearresteerd en naar de gevangenis van Scheveningen (het 'Oranjehotel') gebracht. Op 8 maart 1945 werd het doodvonnis over hem op de Waalsdorpervlakte voltrokken.

Fred Hoogewoening

Fred Hoogewoening (22) slaagde erin Zweden te bereiken. In Göteborg volgde hij een cursus radiotelegrafie aan de lokale Zeevaartschool. Daarna ging hij naar Engeland, waar hij door de Britse Secret Intelligence Service (SIS) werd opgeleid tot geheim agent. In de nacht van 30 op 31 december 1944 werd Fred samen met Robbie Mooiweer bij Zwammerdam (Zuid-Holland) gedropt. Als marconist moest hij voor de verzetsgroep 'Albrecht' contact onderhouden met Engeland. Op 27 februari 1945 werd zijn zender uitgepeild, waarna de Sicherheitsdienst (SD) hem te pakken kreeg. Op 8 maart 1945 werd Fred op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Herman Lucas

Herman Lucas (21) uit Naaldwijk wilde in 1941 samen met Theo Trompert en Cor Nijman naar Engeland gaan. In een loods bij de Geestbrugweg in Rijswijk namen ze een boot op een aanhangwagen weg en bij de Naaldwijkse brandweer stalen ze een hoeveelheid benzine. Begin maart wilden ze bij Hoek van Holland zeewaarts, maar dat mislukte: er waren te veel Duitsers. Herman sloot zich aan bij het verzet, hield zich bezig met het saboteren van rails en wissels en stichtte samen met Theo Trompert enkele branden. In mei 1941 werd een beloning van 250 gulden uitgelooft voor de aanwijzing die zou leiden tot de aanhouding van de brandstichter(s). Herman werd in 1942 na verraad gearresteerd en op 21 maart 1942 op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd. Zijn lichaam werd nooit gevonden.

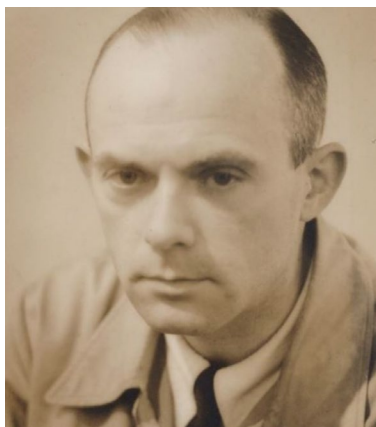
Ben Meijers

Ben Meijers (27) was in december 1941 aan de Universiteit van Amsterdam gepromoveerd tot doctor in de geneeskunde. Op 21 maart 1942 probeerde hij in een groep, waartoe ook zijn broer Max behoorde, in een bootje naar Engeland te ontkomen. Om aan geld voor de boot te komen verkochten Ben en Max onder meer de diamanten armband van hun moeder. Tegen het advies van hun vriend Fré Spitz, die de onderneming te riskant vond, besloten de broers door te zetten. Door verraad werd de groep door de Duitse politie gearresteerd. Ben en Max werden op 15 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Apotheker **Max Meijers (28)**, broer van Ben Meijers, was op 12 juli 1940 aan de Universiteit van Amsterdam gepromoveerd tot doctor in de wis- en natuurkunde. Op 21 maart 1942 probeerden de broers in een groep per boot de Noordzee over te steken. Het geld voor de aanschaf van de boot, de motor en benzine had Max deels verdiend met het fabriceren van een theesurrogaat. Op de bewuste dag werd de groep door de Duitse politie gearresteerd. Max werd samen met zijn broer Ben op 15 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Herman Lucas

Curt Peters (37) was in 1939 uit Duitsland, waar hij als theoloog werkte, naar Leiden verhuisd. Na de inval van het Duitse leger in Nederland kreeg hij een oproep zich voor militaire dienst bij de Wehrmacht te melden. Curt dook onder, eerst in Den Haag, later in Zeist. In september 1942 probeerde hij naar Engeland te ontkomen, maar in Brussel werd hij door de Sicherheitspolizei gearresteerd. Op 23 september 1943 werd hij naar de Scheveningse gevangenis (het 'Oranjehotel') overgebracht en daarna ter dood veroordeeld. Op 7 december 1943 werd Curt Peters op de Waalsdorpervlakte geëxecuteerd. In 1949 werden daar massagraven geopend. Wellicht is zijn lichaam begraven op het Ereveld te Loenen, waar nog altijd 27 niet-geïdentificeerde lichamen, gevonden op de Waalsdorpervlakte, begraven liggen.

Curt Peters

Dirk de Veer (22) uit Hillegersberg werd op 21 december 1944 in Strijen (Hoeksche Waard) met 16 andere mannen en een Amerikaanse officier gearresteerd tijdens een poging per boot naar Engeland over te steken. Bij de arrestatie werden enkele mannen gedood, de overigen werden afgevoerd naar de politiegevangenis Haagsche Veer in Rotterdam. Op 2 februari 1945 werd Dirk overgebracht naar het 'Oranjehotel'. Omdat zijn rechter voet bevroren was geweest, werd hij enkele maanden in het gevangenhospitaal verpleegd. Wat er daarna met hem is gebeurd is niet duidelijk. Zijn vader heeft geprobeerd dat uit te zoeken. Vermoedelijk is Dirk op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Dirk de Veer

Jaap Rechters probeerde in het voorjaar van 1942 in een groep naar Engeland over te steken. Na verraad werd de groep gearresteerd. Jaap is op 15 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Jacob Tobias Poppers

Jacob Tobias Poppers, vertegenwoordiger in Bussum, was actief in het verzet. Hij nam onder meer deel aan aanslagen in Soesterberg en Amsterdam-Zuid. Een poging naar Engeland te ontsnappen mislukte: de motor van zijn boot weigerde. Met een trawler is hij teruggebracht en ter hoogte van Noordwijk gearresteerd. Hij werd opgesloten in de strafgevangenis in Scheveningen. Op 30 juni 1942 is hij op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Herman Lucas

Henk Schoenmaker (27) was elektricien bij het Amsterdamse Waterleidingbedrijf en actief in het Amsterdamse verzet. Ook leverde hij onder meer radio-onderdelen aan broeder Jozef in Gilze-Rijen voor de ontwikkeling van een miniatuurzender. Na de arrestatie van broeder Jozef wilde Henk met zijn vriend Willem Zietse over de Noordzee naar Engeland gaan. Ze werden door Anton van der Waals verraden en op de weg van Delft naar Rijswijk door de Sicherheitspolizei gearresteerd. Henk had belangrijke informatie bij zich voor minister-president Gerbrandy. Henk wordt in eerste instantie veroordeeld tot 6 jaar tuchthuis, maar op 19 maart 1941 werd de straf omgezet in de doodstraf. Op 24 januari 1942 werd hij op de Waalsdorpervlakte geëxecuteerd, tegelijk met broeder Jozef.

Carl Zellermayer

Carl Zellermayer (37) was afdelingschef bij De Bijenkorf in Rotterdam. In het voorjaar van 1942 kon hij mee in een groep die via de Noordzee naar Engeland wilde oversteken. Na verraad werd de groep echter door de Duitse politie gearresteerd. Carl werd ter dood veroordeeld en op 15 augustus 1942 op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

ANWB-Fietsroutes

Wist u dat er 2 ANWB Engelandvaarders-fietsroutes zijn? Zodra het weer mooi weer wordt.

Ga naar
<https://www.anwb.nl/fietsroutes/routes/engelandvaarders>

en

<https://www.anwb.nl/fietsroutes/routes/fietsen-in-het-spoor-van-een-engelandvaarder>

OP BEZOEK: MINK FERWERDA (100)

Door Jos Teunissen

Op 25 september j.l. bezocht Engelandvaarder Mink Ferwerda (100) Museum Engelandvaarders. Met een opmerkelijke helderheid van geest deed hij zijn verhaal.

Mink woonde in 1940 op de Middenweg 55 in Amsterdam. Hij had de HBS doorlopen en werkte op het kantoor van de Koninklijke Nederlandse Stoomvaart Maatschappij. Toen het Duitse leger Nederland binnenviel was hij als buitengewoon dienstplichtig actief bij de infanterie. Na de overgave van het Nederlandse leger keerde hij terug naar de KNSM. Maar toen de scheepvaart nagenoeg tot stilstand kwam, raakte hij zijn baan kwijt. Mink vond een administratief baantje in een ziekenhuis.

In 1943 moest hij zich alsnog als krijgsgevangene melden. De enige manier om daaraan te ontkomen was dat zijn werkgever een speciale werkvergunning voor hem zou aanvragen. Maar dat werd hem door zijn chef geweigerd. Enkele weken later hielp zijn vriend Charles Lewis hem aan een document waarmee hij uit Nederland kon ontsnappen en op weg gaan naar Engeland om zich daar voor de geallieerde zaak in te zetten. In het stuk stond: 'M. Ferwerda, Büro-angestellte firma Spork in Cannes heeft 14 dagen verlof'. De firma Spork in Maastricht bouwde in Zuid-Frankrijk in opdracht van het Duitse leger bunkers. Op het document ontbrak een stempel van de grenspolitie. Bij een eventuele controle moest hij dat verklaren door een smoes te bedenken.

Begin april 1944 pakten Mink en Charles de nachttrein naar Parijs. Bij de Belgische grens kwam de Duitse Grenzpolizei in de coupé. 'Heraus mit Gepäck', luidde het commando. 'Ik moest mee naar het loket. Er zat een Duitser met een helm achter. Ik dacht op dat moment dat ik de dood in de ogen keek. Hij keek naar mij en naar de pasfoto en zei niets. 'Pats', een stempel. Twee dagen later zat ik in Zuid-Frankrijk in plaats van Engeland. Ik moest bunkers voor de Duitsers bouwen. Maar het was er een rotzootje. Er waren weinig Duitsers te bekennen, er werd niets gecontroleerd. Dat duurde zo een paar maanden.'

Op 15 augustus werd het werkkamp door geallieerde troepen bevrijd. 'Zo'n dag of acht heb ik de Amerikanen geholpen als tolk.' Mink lifte via Parijs naar Brussel. Daar stelde hij zich beschikbaar voor een Dutch Welfare Unit in Leuven.

Na de capitulatie van nazi-Duitsland voerde Mink in het grensgebied boven Arnhem controles uit. 'De grenzen waren open gegaan en iedereen die uit Duitsland terugkwam moest gecontroleerd, geregistreerd en gekeurd worden; er konden ook SS'ers tussen zitten. En wie naar het westen wilde, moest eerst een paar weken opgevangen worden, want men was bang voor epidemieën.' Na de oorlog werkte Mink enkele jaren in de scheepvaart, later in de diamanthandel.

Bij de viering van zijn 101-ste verjaardag op 19 november j.l. gaf Mink aan dat het zijn 'grote wens' is het museum nogmaals te bezoeken. Vanzelfsprekend van harte welkom, Mink!

Mink Ferwerda

DE VLOTTERS

Door Sierk Plantinga

In de vorige Nieuwsbrief schreef ik over de Rijnzwemmers die in het zuiden van Duitsland de Rijn waren overzwommen en zo het vrije Zwitserland hadden bereikt. Ik telde er 25. Een aantal van hen was werkzaam via de verplichte arbeidsdienst bij de Amsterdamse Ballast Maatschappij. Dit bedrijf had in samenwerking met het Duitse Hochtief A.G. een werk aangenomen bij het Zuid-Duitse plaatsje Waldshut dat aan de Rijn gelegen was. Aan de overkant lag Zwitserland.

Er moest daar een grote elektriciteitscentrale gebouwd worden; water kwam uit het 25 kilometer noordelijker gelegen meer Schluchsee dat in het gebergte lag. Met tunnels en pijpleidingen zou het water naar beneden worden vervoerd zodat het water daar turbines in werking kon stellen en daarmee een grote hoeveelheid stroom kon worden opgewekt. Op de momenten dat er veel minder stroom verbruikt werd, zou het water voor een gedeelte weer naar boven worden gepompt zodat het meer niet droog zou komen te staan; men hield daarbij ook rekening met water dat uit de omliggende bergen het meer in zou stromen. Diverse firma's waren betrokken bij dit zeer grote project dat vanuit Berlijn grote prioriteit had gekregen. De Ballast en de Hochtief waren verantwoordelijk voor het bouwwerk bij de Rijn, het sluitstuk van het project.

Het naoorlogse resultaat kraftwerk waldshut

De Amsterdamse Ballast hield de rekrutering van haar personeel in eigen hand en met behulp van het Arbeidsbureau wist zij zo'n 180 jonge, meest ongeschoolde medewerkers hiervoor te strikken. Jaren later schreef een van de professionele medewerkers van Ballast die ook in Waldshut aanwezig was, de jonge Delftse ingenieur Rex (R.P.J.) Bomans, dat "aan vrienden en kennissen werd meegedeeld dat hun zonen daar veilig en zinvol konden worden te werk gesteld. Zinvol voor de Geallieerden, wel te verstaan, want het werk, dat jaren zou duren en pas in een beginstadium was, eiste mankracht, energie, materialen, equipment, brandstof etc., welke zaken dus aan de oorlogvoering werden onttrokken". De meesten gingen naar Waldshut omdat zij hoopten vandaar op een of andere manier naar Zwitserland te kunnen vluchten en eventueel nog te kunnen deelnemen aan de strijd tegen de nazi's.

Rex Bomans pasfoto

Omdat het bouwproject grote prioriteit had gekregen en er uiterst moeizaam vakbekwaam personeel kon worden geworven - dat was al werkzaam bij de bouw van de Atlantikwall - bestond de groep Nederlanders vooral uit studenten, kantoorpersoneel en zelfs scholieren, geen van allen gewend aan het zware bouwvakkerswerk. Met name waren de jonge Nederlanders afkomstig uit Amsterdam, Haarlem, IJmuiden en Beverwijk en omstreken. Vaak meldden zij zich aan bij de Ballast en het Arbeidsbureau omdat ze gehoord hadden van een naar het leek fatsoenlijke behandeling in Duitsland; het informele circuit zorgde voor de nodige reclame. Het Duitse bevel aan studenten om een loyaliteitsverklaring te tekenen om verder te mogen studeren of anders ingezet te worden voor de arbeidsdienst werd grotendeels gesaboteerd. Maar niet alle studenten die weigerden te tekenen en ook niet wilden werken voor de Duitse oorlogsindustrie wisten een goede onderduikplek te vinden. Daarom leek het project-Waldshut een mooie uitweg. Rex Bomans kon daarom later schrijven dat de meesten zich 'vrijwillig' hadden aangemeld bij de Ballast. Zwitserland en de vrijheid lonkten.

Een eerste groep van 60 man vertrok op 2 juli 1943 per trein naar Waldshut, kort daarna een tweede en begin augustus 1943 een derde groep.

Hochtief A.G. had aan Ballast toegezegd te zullen zorgen voor onderkomens en dergelijke. Bij aankomst bleek echter dat er nog zeer veel ontbrak. Het verhoogde de stemming niet, zo berichtte een inspecteur van het Arbeidsbureau uit Beverwijk na een bezoek aan Waldshut in augustus 1943. Hij roemde wel de onderlinge positieve houding en de wijze

Tekening kleur van kamp waldshut door G.W. Paauw

waarop zij gezamenlijk de problemen tegemoet traden. Het ontbreken van vaklieden in de groep leverde wel de nodige spanningen op met de Duitse bouwleiding. Die had ondertussen ook een 70 Italiaanse krijgsgevangenen voor het werk weten te krijgen; zij waren wél vaklieden. Maar de inspecteur, G.W. Paauw, directeur van het bijkantoor te Beverwijk van het Arbeidsbureau, wist bij de Duitse leiding van de bouw en van het kamp veel plooien glad te strijken, ook bij een tweede bezoek aan Waldshut in oktober 1943 (op 1 december 1943 zou op hem in Beverwijk een – mislukte - Silbertanne aanslag gepleegd worden).

Tekening kleur van kamp waldshut met overflap en uitleg door G.W. Paauw

Het bouwproject zou volgens de Duitse plannen eind 1945 gereed moeten zijn. Bij een verhoor in Zwitserland, vlak na zijn ontsnapping, verklaarde Bomans dat dit tijdsplan zijns inziens niet gehaald zou worden: de passieve weerstand van de arbeiders was te groot en er was bovendien een groot gebrek aan reserve-onderdelen voor de machines. Vergeleken met andere werkkampen was het eten weliswaar in Rheinblick goed te noemen hoewel het avondeten toch nog wel te wensen over liet. Maar het bleek mogelijk om in Waldshut zelf in diverse restaurants een maaltijd te gebruiken voor niet al te veel geld. Verder bestond de leiding in de praktijk uit Duitsers hoewel het project voor de helft ook door de Nederlandse Ballast werd uitgevoerd. Het verschil in mentaliteit zorgde met regelmaat voor groot ongenoegen, ook bij de Nederlanders. De Ballast had in Amsterdam al gepoogd om voor alle Nederlanders een arts mee te sturen, maar was daarin niet geslaagd. Zelfs een brief hierover aan de ouders van de reeds aanwezige jongens leverde in eerste instantie niets op. Uiteindelijk werd een Amsterdamse student medicijnen, de semi-arts Hans (H.H.) Knop (*8-8-1918) bereid gevonden om naar Waldshut te gaan. Hij was ondergedoken in Amsterdam maar had het idee dat de Duitsers hem al op het spoor waren vanwege zijn verzetsactiviteiten. Toen hij van de mogelijkheid hoorde om naar Waldshut te gaan vond hij dat een mooie manier om uit het zicht te geraken van de Sipo-SD in Amsterdam en om in Zwitserland terecht te komen. Hij arriveerde in Rheinblick op 8 januari 1944. Daar wist hij al snel een twintigtal Nederlanders wegens ziekte en voor hun herstel terug naar Nederland te sturen.

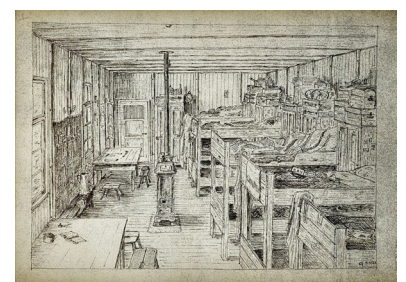
Samen met Bomans besprak Knop de verschillende (on)mogelijkheden om over de Rijn naar Zwitserland te ontkomen. Een plan om alle aanwezige Nederlanders, ruim 150 personen, met een ponton de Rijn over te zetten bleek onmogelijk. Wel bleek er bij de Rijnsoever een werkvlot te liggen; het leek een mogelijkheid voor een niet al te grote groep Nederlanders.

Vlot

Nadat Bomans en Knop hadden vernomen dat er geruchten over een ontsnapping bij de Duitsers bekend waren geworden en er binnenkort een versterking van de Grüne Polizei naar Waldshut zou komen, besloten zij dat er snel gehandeld moest worden. Het plan werd op de vrije zondag 23 januari 1944 's-morgens bedacht. In een drietal groepjes begaven de 20 personen die zich hadden opgegeven in het begin van de avond naar de oever van de Rijn, zich zoveel mogelijk verschuilend. Het daadwerkelijke vertrek zou stipt om 20.00 uur plaats vinden. Één van de Nederlanders zorgde er voor dat op dat moment overal het licht uitviel, ook de schijnwerpers bij de Rijn. Het vlot lag in ondiep water, niet aan een kade of steiger, en daarom moesten zij zich door het riet een weg banen en vervolgens door de modder in het ondiepe water ploegend op het vlot zien te komen. Nadat iedereen op het vlot geklommen was, werden pogingen ondernomen om weg te varen met meegenomen beddenplanken als roeispaan. Het bleek een wankel geheel waarbij het vlot door het gewicht van de twintig man grotendeels onder water kwam te staan. “Gemiddeld kwam iedereen zo ongeveer tot aan z'n knieën in het water te staan”, schreef Bomans later. In eerste instantie wilde het vlot niet echt varen, het bleef rondjes draaien in het water, maar plots begon het te waaien uit de goede windrichting, kwam er motregen en natte sneeuw en werd het vlot door die al maar toenemende wind naar de overkant van de ter plaatse 300 meter brede snelstromende rivier geblazen zonder dat zij gezien werden, noch door de Duitsers noch door de Zwitsers.

Rond 21.30 uur werd de Zwitserse overkant bereikt in de buurt van het dorpje Full. Het was een oversteek geweest in ijskoud water, in een ijzige noordenwind, in natte kleren en al die tijd met de benen in dat ijswater. Voor Bomans was het een “medisch mirakel” dat niemand die avond een longontsteking had opgelopen. Sterker nog,

Tekening interieur barak door G.E. Terpstra, Museum Kennemerland te Beverwijk

er bleek iemand meegekomen te zijn die met 39 graden koorts in de barak had gelegen en beslist mee wilde. “Na een uur in dat ijswater was de koorts verdwenen en eenmaal aan de overkant voelde hij zich weer kip-lekker”. Het ijskoude water van de Rijn als wondermiddel? Bomans vond later dat deze therapie als variant op een penicillinekuur toch eens onderzocht moest worden.

Eenmaal in Zwitserland aan land gekomen, liever gezegd gewaad, was er de grote vrees dat de Zwitsers hen weer terug zouden sturen naar Duitsland. Daarom wilden zij uit de grenszone weg. Door prikkeldraad versperringen, over een spoorweg, door landerijen, struiken en bosjes lopend in hun soppende schoenen met de poolster als enige leidraad (de regen was opgehouden en het werd een heldere nacht), bereikten zij na zo'n drie uur lopen het dorpje Böttstein dat ongeveer 8 kilometer van de Rijn verwijderd was. Daar werden zij zeer hartelijk onthaald en kwamen bijna alle dorpsgenoten uit hun bedden om de vlotters een groots onthaal te geven. De volgende dag volgde hun transport door de Zwitserse politie naar het arbeidskamp te Aarau waar de eerste verhoren door de autoriteiten plaats vonden.

Daarna werden de Vlotters her en der in Zwitserland in werkkampen geplaatst, bijvoorbeeld in Sierre-Visp of in Les Enfers en in Les Verrières; anderen mochten een tijdje studeren, Knop aan de medicijnenfaculteit te Basel, anderen aan het Tropeninstituut in diezelfde stad.

Op 21 december 1944 vertrokken zij vanuit Genève per trein naar Parijs; daar volgde een nieuwe medische keuring en werden zij ingedeeld bij de Nederlandse strijdkrachten. Veel gingen via Londen, Panama, Nieuw-Zeeland en Australië naar Nederlands-Indië; anderen vertrokken naar Noord-Frankrijk van waaruit zij vervolgens meehielpen bij de bevrijding van Nederland.

De 20 Vlotters waren: J.H. Allebé; J.P. Beekman; R.H. Boelen; C.E.H. Boissevain; R.P.J. Bomans; C.H. Bottelier; R.L. Everard; C.W.A. de Jong; J. de Jong; M.C. de Jong; J.C.F.M. Kamphuijs; E.R. Klijn; H.H. Knop; C.H. van Looij; D. van Mourik; C. Ottolini; W.C.J. van Pampus; C.J.W. Surendonk; H.A. Versteeg; C. Vonk.

Maandagochtend 24 januari bleek het kamp afgezet door Duitse politie en militairen. Het kamp werd afgesloten en de achterblijvers werden onder bewaking naar hun werk begeleid; dat duurde zo'n zes weken. De kampleiding werd vervangen door “iemand met een SD-achtergrond”. “Het werd er niet leuker op”, schreef C.J. Schouten later.

Navraag door mij in Waldshut of er ooit nog wat gekomen was van die elektriciteitscentrale leerde dat het “Kraftwerk Waldshut” uiteindelijk in 1951 in bedrijf was genomen, nadat volgens de website eerst in de loop van 1944 de bouw nog stilgelegd was wegens de oorlogsontwikkelingen.

Geraadpleegde bronnen:

Rex Bomans, De Vlotters, ms., zonder datum;

Nationaal Archief Den Haag: archieven van het Rijksarbeidsbureau in oorlogstijd, van het Ministerie van Justitie te Londen, van het Ministerie van Oorlog te Londen en van het naoorlogse Bureau Invordering;

Museum Kennemerland te Beverwijk, Objectnr's 31358, 31359, 31360, 31363 (Lager Rheinblick te Waldshut 1943 met o.a. pentekeningen van G.E. Terpstra);

Bundesarchiv Bern: Flüchtlingsakten;

Stadt Waldshut (archivaris I. Donnhauser);

Website: www.schluchseewerk.de

KAREL A. CITROEN (1920-2019) – ENGELANDVAARDER

Door Denise Citroen

Ik heb de Duitsers met hun eigen taal verslagen

Op woensdagmiddag 11 juni 1941 loopt Karel Citroen, 21 jaar, in de Cornelis Schuytstraat in Amsterdam-Zuid wanneer plotseling vlak voor zijn neus een aantal jongens wordt opgepakt. Karel weet zich net op tijd uit de voeten te maken. In de dagen erna wordt langzaam maar zeker bekend dat geen van allen deze Mauthausen-razzia hebben overleefd. De paniek in de Joodse Raad en in de Joodse gemeenschap is groot, het gevoel van relatieve veiligheid is op slag verdwenen.

Direct na de Duitse inval in mei 1940 deed Karel samen met zijn ouders Abraham Citroen en Anna Ptasznik en zijn twee jaar jongere zusje Thea een poging om naar Engeland te ontkomen, die strandde in IJmuiden. Daarna liet het gezin zich meevoeren op de alomtegenwoordige gedachte dat de maatregelen tegen de Joden nog wel meevielen.

Karel trad in 1938 vervroegd in militaire dienst met het oog op zijn plannen te emigreren naar Palestina om actief mee te kunnen werken aan de opbouw van een eigen Joodse staat. Tijdens de Duitse inval was hij als militair in stelling in Goor. Na de demobilisatie in mei 1940 ging hij weer in de juwelierswinkel van zijn vader werken.

Zes dagen na het oppakken van zijn vrienden wordt de winkel onder beheer van een Verwalter gesteld. Karel realiseert zich dat het de Duitsers menens is geworden, zijn plannen voor Palestina zijn nu definitief van de baan. Hij wil ontsnappen aan de bezetting en vanuit Engeland gaan vechten, Hitler mag dit niet winnen.

Er moeten vanaf dat moment veel vragen door zijn hoofd zijn gegaan en tal van beraadslagingen in het gezin hebben plaats gevonden, voordat Karel zijn besluit ten uitvoer brengt. Steunen mijn ouders en zus mijn besluit? Hoe financier ik deze tocht? Hoe kom ik in contact met betrouwbare personen en organisaties die je op weg en - minstens zo belangrijk - onderweg kunnen helpen? Langs welke route maak ik de meeste kans? Is het beter alleen te reizen of met een reisgenoot?

De meest voor de hand liggende route was over de Noordzee, ook al was die poging een jaar eerder mislukt. Dit plan liep opnieuw op niets uit. De Zuidelijke Route, via Frankrijk en Spanje, komt nu in beeld. Zijn vader was in zijn jonge jaren fanatiek motorsporter geweest. Uit die kringen kent hij Hans de Beaufort, een motorcoureur die internationale rally's reed. De Beaufort wordt actief in het verzet en regelt het wegbrengen van burgers en piloten naar Zwitserland. Van hem krijgt Karel een routekaart naar Zwitserland met halteplaatsen en (schuil)namen van passeurs.

Karel's grootouders Ptasznik vormen met hun vijf kinderen en 13 kleinkinderen het sociale en familiale hart van Karels bestaan. De vijf oudste neven, Alfred, Edwin, Karel, Hans en Bob, allen geboren tussen 1918 en 1920, zijn tevens elkaars beste vrienden. Het ligt voor de hand dat Karel zijn plannen voor vertrek uit bezet Nederland ook met hen heeft besproken. Er is geen eensgezindheid onder de oudere generaties, die te zeer vastzitten aan hun zaken om alles in de steek te laten en enorme risico's te lopen. De ongebonden jongens willen iets doén en wegen hun kansen, ook al moeten zij hun familie achterlaten. En zo valt het besluit dat neef Bob Franken met Karel mee zal gaan, als eersten van de vier neven, die allen uiteindelijk veilig Engeland weten te bereiken.

Op de vroege ochtend van 1 december 1941 nemen Karel en Bob afscheid van hun dierbaren en vertrekken uit Amsterdam, met valse papieren en 900 gulden in Duitse Marken voor een ongewisse en levensgevaarlijke tocht die uiteindelijk 17 maanden zou duren.

De reis van Amsterdam naar Zwitserland

Vanaf het Centraal Station in Amsterdam vertrekken Karel en Bob met de trein naar Bergen op Zoom, waar ze de bus nemen naar Ossendrecht. In een door De Beaufort opgegeven cafeetje vragen ze naar de weg naar Antwerpen, waarop ze de eerste passeur treffen die hen tot aan Zandvliet aan de grens begeleidt. Hier stappen ze op de trein naar Antwerpen

en vandaar naar Brussel. De volgende dag gaan ze per trein naar Heer-Agimont, vlakbij de grens met Frankrijk. Vandaar te voet de grens over naar Givet, waar ze in café Roxy een zekere Alphonse treffen die hun eten en een bed geeft. De volgende dag nemen ze de trein naar Nancy, naar Hotel Chemin de Fer, de dag erna de trein naar Besançon waar ze naar 'Germaine' vragen in Hotel de Lyon. Hier treffen Karel en Bob twee passeurs en gaan ze per trein naar Lièble. 's Nachts brengen de passeurs hen te voet over de demarcatieline naar Chamblay. Op 5 december nemen ze de bus naar Lons-le-Saulnier.

Tot nu toe was de reis zonder problemen verlopen, hun papieren werden in orde bevonden, diverse passeurs bleken betrouwbaar. In Lons-le-Saulnier lopen ze in de val. De laatste passeurs die niet veel geld vroegen, hadden hun namen doorgegeven aan de politie. Karel en Bob worden opgepakt. De Commissaris van Politie Kayser legt hen een Residence Forcée op, een anti-Joodse maatregel, waarbij hun paspoorten worden ingenomen. Aangezien ze over voldoende eigen

middelen beschikken, mogen ze in een hotel slapen, maar moeten ze zich ter beschikking van de politie houden. Hoewel de omstandigheden redelijk zijn, verzinnen ze na twee weken nietsdoen een list om te ontsnappen. Ze bieden Kayser aan voor Frankrijk te gaan vechten in het Vreemdelingenlegioen. Hierop krijgen zij hun paspoorten terug plus 400 FF voor de treinreis naar Marseille, maar niet zonder het dreigement dat hun wat te wachten staat als ze zouden ontsnappen.

Op 19 december 1941 stappen Karel en Bob in de trein naar Marseille met een sauf conduit op zak. De 400 FF sturen ze terug naar de politie, om te voorkomen dat ze als oplichters te boek komen te staan. Direct na aankomst krijgen ze in de gaten dat ze beter meteen door kunnen reizen richting Zwitserland. Opnieuw ontstaat een gevaarlijke situatie als blijkt dat het buiten het station van Annemasse wemelt van de politie. Met veel mazzel en intuïtie vinden ze op eigen kracht mensen die hen verder helpen richting Evian en vandaar de grens over naar Zwitserland. In Villeneuve nemen ze de trein naar Lausanne waar een goede zakenvriend van Karels vader woont. Hier treffen de uitgeputte jongens een zeer gastvrij onthaal. Eindelijk is er tijd brieven naar huis te schrijven. Drie dagen later, op 5 januari 1942, vertrekken Karel en Bob naar Genève waar ze zich melden bij de Nederlandse Consul die hen naar de politie stuurt voor het gebruikelijke verhoor. Hun volgende halteplaats is Corsier-sur-Genève. Ze hebben niet veel anders te doen dan wachten, eten, soms overdag zwemmen en 's avonds naar de film. En vooral veel brieven en kaarten schrijven naar de familie. Ook krijgen ze post terug, voorzien van het stempel met rode adelaar van de bezetter. Vooraf heeft de familie bepaalde codewoorden afgesproken om de censuur te omzeilen en elkaar niet in moeilijkheden te brengen. Na twee maanden worden Karel en Bob overgeplaatst naar een werkkamp nabij Locarno. Foto's van een lachende Karel en Bob, die met ontbloot bovenlijf op grote schoppen leunen, geven de indruk van niet al te strenge werkverschaffing.

De laatste vier maanden verblijven ze in Cossonay. Hier bereikt hen het nieuws dat Karels zus Thea op 17 juli met het tweede transport vanuit Westerbork naar het Oosten is vertrokken, gevolgd door Karels ouders eind augustus. Ook Bobs ouders treft hetzelfde lot. De jongens willen nu niet langer in Zwitserland blijven, waar ze weliswaar veilig zijn maar zich nutteloos voelen. Ze nemen een besluit dat Karel voor de rest van de reis houvast zal geven maar hem in zijn latere leven ook zal tekenen: vanaf nu het verleden achterlaten en alleen nog vooruitkijken.

Op weg naar Spanje

Op 12 september 1942 mogen zij eindelijk vertrekken naar het Office Néerlandais te Genève om hun papieren voor Spanje en Portugal in orde te maken. Na vijf dagen wachten op de benodigde papieren is hun geduld op. Karel en Bob lopen de hele nacht op goed geluk richting onbezette Frankrijk en weten zo illegaal de grens over te steken. Op 21

Locarno, mei 1942

september horen ze van Sally Noach in het Office Néerlandais in Lyon dat ze naar Joop Kolkman in Perpignan moeten gaan. De volgende dag al staan ze om 9 uur bij Joop Kolkman op de stoep. Ze krijgen meteen een permis de séjour en vragen een permis de sortie aan. Op de papieren wijzigt Kolkman de leeftijd – jonger - en Karels beroep: juwelier is te Joods. Op deze en andere manieren heeft Joop Kolkman (1896-1944) veel gedaan voor – Joodse - Engelandvaarders. Ze wachten de benodigde (valse) papieren voor Spanje af in het opvangcentrum voor Nederlandse vluchtelingen in Le Soler. Hier spreken ze opnieuw met elkaar af dat - als het te lang duurt - ze te voet illegaal de Pyreneeën over zullen gaan.

Van Perpignan via Madrid naar Curaçao

Op 21 oktober hebben ze alle papieren in huis: 'De grote dag begint!! Met de trein op weg naar Barcelona, bij de grens zeer lichte controle door douane en politie. (..) 's Avonds aankomst in Barcelona: grote wereldstad, licht, koffie, metro, koekjes.'

De volgende dag gaan Karel en Bob meteen door naar Madrid. Het Nederlandse gezantschap laat weten dat over drie à vier weken een boot vertrekt uit Bilboa. Op 30 november 1942 varen ze op de Cabo de Hornos de haven uit, en op 22 december komt het schip aan op Curaçao. In kazerne Habaaïj treffen ze tot ieders vreugde neef Alfred Rottenberg, maar ze mogen 's avonds niet weg. De postroute via Zwitserland werkt ook niet meer.

Militaire opleiding in Canada

Het wordt weer lang wachten tot de neven op 14 februari 1943 per vliegtuig mogen vertrekken naar het Nederlandse opleidingskamp in Guelph, Canada.

Na afronding van een algemene militaire opleiding vertrekken Karel en Alfred - Bob blijft nog in Canada - op 8 april met de Pasteur vanuit Halifax naar Liverpool waar ze op 17 april 1943 aankomen. Het is Karel en Alfred als eersten van de vier neven gelukt behouden terug te keren naar Europa. De neven maken deel uit van de groep van ongeveer 1400 Engelandvaarders die via de Zuidelijke Route heelhuids Engeland heeft weten te bereiken..

Drie dagen na aankomst gaan Karel en Alfred, zoals alle Engelandvaarders, in Londen bij Koningin Wilhelmina op de thee. Alfred noteert: Heerlijk terug te zijn in Europa (..) H.M. heel eenvoudig. Lekkere tractatie. Na de thee wandelen in de tuin. Om 7 uur terug. 's Avonds lekker geborrelt.'

Marineman in dienst van de Royal Navy

De eerste tijd krijgt Karel een 'niet avontuurlijk' kantoorbaantje, maar tot zijn grote geluk gaat hij deel uitmaken van een geheime missie. De Britse Royal Navy zit te springen om mensen die hun talen spreken, naast Engels vooral ook Duits en Frans. De Nederlandse Marine leent daarom 18 Nederlanders uit, onder wie Karel en Alfred, aan de writers branch, interpreter section voor het opvangen en decoderen van het Duitse radioverkeer op de Noordzee. Na een training van zes weken gaat Karel op 5 oktober 1943 aan boord van de H.M.S Limbourne. Vanwege het heersende antisemitisme onder het Britse marinepersoneel noemt Karel zich voortaan Clemens.

Slechts 2,5 week later, op 23 oktober vangt Karel de code Toni Dora Sechs op. In een flits snapt hij dat het commando torpederen wordt gegeven. Terwijl hij zijn ingeving aan de kapitein doorgeeft, wordt het schip vol getroffen met fatale gevolgen voor een derde van de bemanning. Karel raakt slechts gewond aan zijn hoofd en wordt net op tijd gered door te hulp schietende schepen.

Een maand later gaat Karel alweer aan boord, nu op de H.M.S. Talybont. Het afluisteren is inspannend, door de hoge pieptonen ook wel headache duty genoemd, en eentonig tegelijk, met tussendoor veel wachten. Dat geeft Karel de tijd om boekjes te lezen en brieven te schrijven.

In de vroege ochtend van 6 juni 1944 ligt de Talybont met tal van schepen voor de kust van Frankrijk. Gespannen waren we niet: het was ons dagelijks werk om op de vijand af te gaan. Toch was het die ochtend anders. (..) In dat eerste ochtendlicht hoorde ik op de zender werkelijk zo'n Duitser in een bunker tegen een collega roepen: 'Luister eens wat hier

gebeurt!' (...) Toen wist ik dat we die dag geschiedenis maakten.

Tijdens de invasie van Walcheren op 1 november 1944 is de Talybont onderdeel van een flottielje dat de Zeeuwse kust verkent. Dan hoort Karel het woord Kugellager en beseft op hetzelfde moment dat er mijnen - rollende kogeltjes - gelegd worden. Door dit bericht razendsnel te decoderen weet Karel zijn eigen leven en dat van iedereen op het schip te redden.

Naarmate de oorlog langer duurt, wordt de toon van de brieven steeds meliger en slaat de verveling soms toe. Aan Alfred schrijft Karel op 26 januari 1945: Hoe het opnieuw naar zee gaan me bevalt? De pokke! Patrouilleren als tijgers en 'm knijpen als reigers. Op 5 april 1945: Een strop dat ik hier aan boord als goj rondloop, anders had ik acht dagen Pesachverlof kunnen pikken. Maar het is beter zo. Op 14 april 1945: 'Ik zit nu 1.5 jaar op deze praam en vind het nu wel welletjes.

Karel, Bob en Alfred, maart 1943

Na de oorlog

In december 1945 keert mijn vader terug naar Amsterdam, naar een leeg huis en een vrijwel lege winkel. De inventaris wordt in Duitsland teruggevonden. Met hulp van de trouwe personeelsleden van zijn vader weet Karel de zaak weer op te starten. Ook het bovenhuis blijft niet lang leeg. Vers teruggekeerd vanuit Groningen in januari 1945 is mijn moeder Wiekje in Amsterdam op zoek naar een kamer. De twee treffen elkaar in een jongerensoos. Acht maanden later zijn Karel en Wiekje getrouwd.

In 2001 kijkt Karel terug op deze enerverende periode in zijn leven: Ik ben blij dat ik dit heb meegemaakt, op deze manier heb ik het gevoel dat ik de Duitsers betaald heb kunnen zetten voor wat ze mijn familie hebben aangedaan, als een heel klein radertje, maar toch. En dat ik dat kon doen door hun taal te verstaan. Onder het motto Niet achterom, maar vooruitkijken laat Karel de oorlog voortaan rusten.

Nog eenmaal geeft Karel gehoor aan de uitnodiging van H.M. Koningin Wilhelmina voor een kopje thee, ditmaal op Paleis 't Loo. Op de foto van de reünie op 17 augustus 1948 zien we zo'n 250 Engelandvaarders rond de Koningin staan. Helemaal vooraan staat Karel, borst fier vooruit, met maar één man tussen hem en Wilhelmina. Ook dit kunstje heeft hij weer geflikt

Noten

¹ Interview K.A. Citroen, op 27 november 2001, Shoah Visual History Archive, Los Angeles

² Verhoor K.A. Citroen Londen, 21 april 1943.

³ Journal de Bob Franken: De Genève Curaçao, 17 - 31 décembre 1942

⁴ L. de Jong, deel 7 II, p. 1052n

⁵ Alfred Rottenberg, oorlogsdagboek

⁶ Karel Citroen, brieven aan Alfred

⁷ Geert Mak, In Europa, Atlas, 2004

⁸ Interview K.A. Citroen, idem

Reünie van Engelandvaarders en Koningin Wilhelmina in de tuin van Paleis 't Loo, 1948. Karel Citroen staat tweede van links naast de Koningin, Edwin Rottenberg staat derde van links.

DE REIS VAN JANUS HEIJBLOM

Door Wim Adriaansen

auteur van het boek over de Engelandvaarder Sjeff Adriaansen: "Sjeff Adriaansen, Pelgrim naar Engeland"
en bestuurslid van de militair-historische vereniging Mars et Historia

Van zijn tocht van Ulvenhout naar Engeland heeft Janus Heijblom zelf geen verslag gemaakt. Maar aan de hand van de verslagen van twee van zijn reisgenoten op een deel van de tocht en van het rapport van het gesprek na aankomst in Londen is het mogelijk daarvan een reconstructie te maken. Een reis van driekwart jaar die hem via België, Frankrijk, Spanje naar Engeland zou brengen.

Tweede poging tot vertrek

De eerste poging van Janus Heijblom om Nederland te verlaten was op zondag 20 september van het oorlogsjaar 1942. Vanuit de trein aankomend in Roosendaal zag hij die middag dat Duitse militairen bezig waren reizigers op het perron te controleren. Hij is toen uitgestapt aan de andere zijde tegenover het perron waar de controle plaatsvond en liep dwars over de spoorlijn naar de andere kant en zo het station uit.

Een week later, dinsdag 29 september, is hij voor de tweede keer uit Ulvenhout vertrokken. Mijn vrouw, zo schrijft zijn broer Chiel Heijblom, stond net aan de straat toen Janus voorbijfietste. 'Houdoe Cor' groette hij waarop zij antwoordde met 'Dag Janus.' Ikzelf kwam hem op de Strijbeekseweg tegen, schrijft zijn broer die postbode was en net de post in het naburige Strijbeek had bezorgd. Hij heeft zijn broer aan de andere kant van de weg nog gezien toen die richting België reed. Achterop zijn fiets had hij een rieten koffertje van zijn voetbalclub, UVV '40, een wit koffertje. Ook Sjors Graumans, een aannemer van wegwerkzaamheden heeft hem die dag zien voorbijfietsen. Op zijn vraag: 'Janus waar gade naar toe' kreeg hij geen antwoord. Zo is hij naar Meersel Dreef gereden. Bij Bastiaansen heeft hij zijn fiets weggezet. Vandaar heeft hij dezelfde dag de tram genomen naar Antwerpen.

Janus Heijblom is Engelandvaarder. Dit laatste vraagt om een toelichting.

Engelandgangers

Op vrijdag 10 mei 1940 is het Duitse leger Nederland binnen gevallen. De Nederlandse krijgsmacht heeft wel tegenstand geboden, maar na het bombardement van Rotterdam op 14 mei wordt de strijd opgegeven. Koningin en regering zijn dan naar Engeland vertrokken. Nederland komt onder Duits bewind. En dat roept verzet op, vanaf het begin van de bezetting tot in later jaren. Mannen en ook vrouwen die tegen het Duits bewind willen vechten. Naar Engeland, want van daar zal de bevrijding moeten komen. Hun motivatie is verschillend, zoals ook de studie van Dessing aantoont. Zoekt men het avontuur? Wil men de dreiging van dwangarbeid voor de bezetter ontvluchten? Wil men daadwerkelijk aan de strijd tegen de bezetter deelnemen? Bij Janus, Sjaak en Herman spelen deze motieven zeker mee.

In haar boek Tulpen voor Wilhelmina heeft Agnes Dessing de geschiedenis geschreven van de Engelandvaarders. Wie zijn dat, die Engelandvaarders? Dat zijn meest jongelui die de strijd willen aangaan met de Duitse bezetter en daartoe naar Engeland willen gaan. Varen. Dat zijn de eerste die, spectaculair, per boot over de Noordzee Engeland willen bereiken. Een aantal van hen slaagt daarin, anderen bereiken niet de overkant van de Noordzee. Maar de term Engelandvaarders is daarmee geboren.

Het varen heeft zeker ook betrekking op de mensen die via het Zweden Engeland bereikten. Jongelui die aanmonsterden op een schip dat vanuit bezet gebied naar het neutrale Zweden voer.

Anderen zijn over land naar Engeland vertrokken. Dat is een moeilijke en gevaarvolle reis waarbij men vier landsgrenzen moet passeren, de Belgische, de Franse, de grens tussen het door de Duitsers bezette deel van Frankrijk en het deel dat nog onder Frans bestuur staat. Dat is een scherp bewaakte demarcatielijn. En dan is er de grens met Spanje.

In het boek van Dessing vinden we de volgende definitie van het begrip Engelandvaarder.

'Als Engelandvaarder heb ik die Nederlanders beschouwd die vanaf 14 mei 1940 (de datum van de Nederlandse capitulatie) uit bezet Nederland of een ander bezet gebied in Europa naar Engeland probeerden te ontsnappen met de bedoeling om op enigerlei wijze van daaruit bij te dragen aan de strijd tegen Hitler-Duitsland.'

In haar onderzoek komt ze zo bij een totaal van 1706 Engelandvaarders met een onderverdeling van de door hen gevolgde route om naar Engeland te ontkomen:

Noordzee	178
Zuidelijke route	985
Scandinavische route	528
Overige	11
Niet bekend	4

Uit deze tabel blijkt dat meer dan de helft van de Engelandvaarders de route over land heeft gevolgd. Onder hen ook Janus Heijblom en de medereizigers die hij op zijn tocht heeft ontmoet. Engelandgangers dus. Waaraan wel moet worden toegevoegd dat de meesten van hen vanuit Spanje of Gibraltar aan boord van een schip Engeland hebben bereikt.

Op weg

Terug naar de reis van Janus Heijblom. In Meersel Dreef aangekomen heeft hij zijn fiets achtergelaten bij de familie Bastiaansen en daarna de tram naar Antwerpen genomen, waar hij voor de nacht onderdak vond bij het Leger des Heils. De andere dag is hij met een arbeiderstrein naar Brussel gereisd en vervolgens naar Lille (Rijsel). Bij de overgang van de grens met Frankrijk ontstond een angstig moment toen de trein stopte en alle reizigers de trein moesten verlaten voor controle. Janus Heijblom heeft zich verstopt achter de deur van een van de WC's en werd niet opgemerkt.

Van Lille reisde hij per trein naar Parijs en vervolgens naar Lorient aan de Franse westkust, waar hij het adres had van iemand uit Breda die daar werkte. Maar hij kon het adres niet vinden. Per trein vervolgde hij zijn reis naar Bordeaux en daarna naar Biarritz.

Maar dan sta je daar geheel alleen met de vraag hoe over de Pyreneeën naar Spanje door te reizen. Hij slaapt in de bergen, zegt het verslag, maar dan besluit hij zijn reisplan te wijzigen en naar Zwitserland te gaan. Weer per trein, mogen we aannemen. Maar dan laat het geluk hem in de steek. Vlak voor de Zwitsers grens werd hij opgepakt en vervolgens naar Châteauneuf-les-Bains gebracht. Hoe dit in zijn werk is gegaan is helaas niet bekend.

Châteauneuf-les-Bains

Het werkkamp lag vlak bij het stadje Châteauneuf-les-Bains in het departement Puy-de-Dôme. Het was een kamp van het Vichy-regime en het werd in de oorlogsjaren gebruikt voor het onderbrengen van vluchtelingen. Het werd bewaakt door Franse gendarmes, maar die waren, zo bleek in de praktijk, omkoopbaar en hielpen velen te vluchten. De neiging om te vluchten ontbrak allerminst. Het kamp was namelijk vervuild en het eten was er slecht. In de zomer van '42 zaten er enkele honderden over het algemeen jeugdige Nederlanders vast, de helft Joden.

In dat werkkamp ontmoette Janus begin oktober twee jonge Bergenaren die ook op weg waren naar Engeland. Dat waren Sjaak van Loon en Herman Leus, die al vanaf half augustus in het kamp vastzaten.

Het kamp in Châteauneuf-les-Bains was, zo meldt Sjaak van Loon, niet meer dan een totaal uitgewoond hotel, klaar voor de sloop. Het slaapvertrek was een varkenskot met een gat in de vloer. Het verblijf in het kamp liet veel te wensen over, zo noteert Herman Leus op 9 september in zijn agenda. Allereerst het eten, dat elke dag hetzelfde was, peeën met bladeren van struiken, kool en sla met als afwisseling soep. Een stuk droog brood maakte het rantsoen compleet. Dan het slapen. In slechte oude kamers stonden ruw in elkaar getimmerde kribben met een strozak en de kamers waren niet gelucht en vol vlooiën.

Twee Bergenaren

Sjaak en Herman zijn op 8 augustus 1942 uit Bergen op Zoom vertrokken. Sjaak was 23 en van beroep beton-timmerman. Hij was in het kader van de Arbeitseinsatz enkele malen bij Duitse bedrijven tewerkgesteld en weer op eigen gelegenheid naar Nederland teruggekeerd en daarna ondergedoken. Herman Leus was 25 en werkte in een ijzergieterij tot ook hij naar Duitsland is uitgezonden. Ook hij was gevlucht naar Nederland. Ze zagen het beiden niet meer zitten in Nederland en ze vreesden represailles van Duitse zijde als ze zouden worden gepakt. 'En ik wilde wat van de wereld zien'

zo schreef Herman later in een van zijn dagboekjes. Samen zijn ze uit Nederland vertrokken en reisden ze per trein met enkele onderbrekingen naar Bordeaux. Voorbij de demarcatielijn met Vichy-Frankrijk werden ze door Franse gendarmes gevangengenomen en geïnterneerd in Châteauneuf-les-Bains waar ze ruim twee maanden zijn gebleven.

Sjaak en Herman hebben in het hospitaal in Riom, waar Sjaak heeft gelegen met een beenwond die niet wilde genezen, een jonge Belg ontmoet, Louis Stercks. Met hem samen hebben ze hun plannen besproken om het kamp te ontvluchten. Of, zoals Herman op 26 september schrijft: 'De zwaluwen zijn al aan het verzamelen om te vertrekken. Nu wordt het voor ons ook tijd.'

Het was intussen begin oktober. We besloten naar Perpignan aan de Middellandse Zee voor de Pyreneeën te gaan. 'We hadden ook naar Zwitserland kunnen vluchten of zelfs naar het Vreemdelingenlegioen kunnen gaan, want daar kon je je in dat kamp voor aanmelden, maar dat deden we niet. 'Dat is kiezen voor de dood' zeiden we. Dus dood of Spanje zien te halen. De keuze was niet moeilijk.'

Vlucht uit Châteauneuf-les-Bains

Op 11 oktober meldt Herman dat ze een nieuwe makker hebben gekregen. Dat was Janus Heijblom die ook wel wilde meedoen in de ontsnappingspoging.

Op 12 oktober ging het gebeuren. Nu of nooit meldde Herman in zijn reisverslag. Met z'n drieën zijn ze te voet naar Riom gegaan, een afstand van twaalf kilometer. Om half elf in de ochtend waren ze bij Louis. Op diens kamer zijn de voorbereidingen voor de reis gemaakt. Een koffer vol met kleren lieten ze achter.

De 13e namen ze de trein naar het zuiden, een rit van viereneenhalf uur. Alles liep gesmeerd en ze hadden voldoende geld om met vier man te kunnen reizen. In de trein werd geslapen. Zonder controle onderweg kwamen ze aan in Perpignan. Een vriendelijke dame bracht hen naar het huis van de waarnemend consul in die stad. Daar is de ontvangst slecht, meldt Herman. 'Als bedelaars werd je afgescheept met de boodschap om morgen maar terug te komen.' Ze vonden onderdak voor de nacht. Louis moest overal het woord doen, hij sprak tenslotte Frans. 'We eten een Fransch maaltje en dan maar slapen jongens in een fijn bed zonder luizen.'

Op 14 oktober. Opstaan zonder appel. Janus was die dag jarig en dat zal hopelijk geluk brengen, schrijft Herman. Maar Janus meldt in een brief dat zijn 28ste verjaardag voor hem een zware dag is geweest. Het viertal ging die dag eerst naar de consul. Dat was Joseph Kolkman. Hij kon niet veel voor hen doen. Er werd geld gewisseld, ze kregen een kompas, een kaart en raadgevingen.

Kolkman

Joseph Willem (Joseph) Kolkman was voor de oorlog correspondent in Parijs voor een aantal kranten als De Telegraaf en het Dagblad van Rotterdam. Na de capitulatie van Frankrijk in juni 1940 is het Nederlandse consulaat verplaatst van de Franse hoofdstad naar Perpignan. Frankrijk was toen al in twee delen verdeeld, één dat door de Duitsers was bezet en één dat onder Frans bewind bleef, bekend als Vichy-Frankrijk. Na het vertrek van de Nederlandse consul in Perpignan was Kolkman toen diens waarnemer geworden. Onder Duitse druk heeft het Vichy-regime in november 1940 geëist dat alle Nederlandse consulaten zouden worden gesloten. Kolkman heeft toen het Nederlandse wapenschild van de gevel gehaald en het aan de wand van zijn werkkamer in Perpignan gehangen. Met veel energie wist hij ook daarna vanuit zijn Office Néerlandais tientallen Nederlanders uit de interneringskampen in de omgeving te krijgen. Zijn naam raakte ook bekend bij het verzet in Nederland

Kolkman was geen voorstander van illegale grensoverschrijdingen. Te gevaarlijk en te grote kans op arrestatie aan Spaanse kant met als sluitstuk een verblijf in het beruchte Campo de concentracion de Miranda de Ebro. Bij het regelen van al of niet clandestiene reisdocumenten voor passanten heeft hij steun gehad van derden. Maar het kostte daardoor wel tijd voordat passanten verder konden reizen. Voor het sterk groeiend aantal vluchtelingen huurde hij in Le Soler, een dorpje bij Perpignan, een groot leegstaand huis.

Begin oktober 1942 was het echter afgelopen en moest hij zijn werkzaamheden staken. Sjaak, Herman, Louis en Janus arriveerden einde van die maand in Perpignan, te laat dus voor het verkrijgen van reisdocumenten. Kolkman kon niets anders doen dan hen een kaart en een kompas geven en hun het beste wensen voor de tocht door de bergen naar Spanje.

Naar Spanje

Op die 14e oktober om half acht 's avonds begon de tocht van het viertal naar Céret aan de grens van Frankrijk met Spanje. Het was goed wandelweer. Ze passeerden een dorp waar ze een waterhindernis moesten nemen en moesten klimmen over enkele hekken en muren. In een ander dorpje blaften de honden. Tegen vier uur in de ochtend zagen ze Céret liggen. Ze vonden een rustplaats in een hok langs de weg, en sliepen koud en stijf als ze waren. Tegen half zeven werd de reis voortgezet langs de rivier. 'We zwommen een paar maal de rivier over om onze spullen over te brengen. Steenkoud natuurlijk. Maar je had geen keus. Je moest van de wegen af zien te blijven en zo weinig mogelijk risico nemen.'

Ze vonden een plaats om uit te rusten en Louis Stercks ging het dorp in om inkopen te doen. Maar hij kwam niet terug. Uren later, zonder Louis en 1400 Franse franken armer vervolgden de drie hun tocht. Tegen de avond kwamen ze bij de voet van de Pyreneeën aan. De wegen waren slecht, moeilijk begaanbaar en ze stegen alsmaar. Tegen de avond van 15 oktober bereikten ze een huis waar ze wat aten en daarna gingen slapen. Fijne kastanjes, meldt Herman.

De volgende ochtend zijn ze vol goede moed verdergegaan, richting grens. Ze aten weer kastanjes en vonden nog wat fijne appels. Onderweg kookten ze soep in een meegenomen blikje en zo kwamen ze achter de bergen om bij de grens met Spanje. Tijd om aardappelen te bakken, maar ze werden daarbij gestoord door de politie. Smaken deed het.

Over de Pyreneeën.

Ze rustten wat en trokken tegen donker verder. Het verslag van de tocht van Herman is vier regels lang. Sjaak van Loon heeft later zijn ervaringen wat uitgebreider op papier gezet.

'We zouden naar de hoogste berg lopen, want dan kon je je tenminste enigszins oriënteren. Toen bleek al gauw dat je in de bergen wel iets had aan een kompas, maar toch niet veel. Dus ik zei: we lopen gewoon op de zon, maar dan moeten we wel de hele dag doorlopen. En we hadden geen idee hoe ver het was! Maar enfin, de zon...die was er.

We liepen over geitenpaadjes...en je zag ook geiten. En schapen. Ook nog koeien met bellen. Maar naarmate we vorderden zagen we geen dieren meer. En hoe hoger we kwamen ook geen bomen meer. Dus geen kastanjes.

We werden moe, heel moe. Schoenen kapot, voeten kapot, maar we moesten blijven lopen. En in dat grote kale berglandschap voelde het net alsof je alleen op de wereld was. We gebruikten het kompas wel en de richting die we liepen voelde goed, ook al was er wel eens een beetje onenigheid over. Maar dat hoorde er allemaal bij, Je bent en blijft toch een hecht groepje.

De natuur, het uitzicht was prachtig, want dat zie je nog wel. Maar je bent ook wel op je hoede. Er kwam een man aan... Het zal een gids, dus een Fransman of een Spanjaard geweest zijn. We zeiden niks en hij zei ook niks. En we hoefden ook niet bang van hem te zijn, want wij waren met z'n drieën. Maar je zou tot alles in staat zijn op zo'n moment, zo dicht bij het doel...Het werd avond. De grootste hoogten hadden we gehad. We zagen weer bomen, we vonden weer kastanjes... We waren doodmoe. Konden eigenlijk niks meer. En onze voeten waren zo zeer. Maar we moesten wel eten. We maakten op een stenen soort picknicktafel een vuurtje om onze kastanjes te poffen en ineens zagen we niet ver van ons vandaan mannen met vreemde petten....Dat was natuurlijk de Spaanse grenswacht! Spaanse politie, de Garde Civil! Toen wisten we zeker dat we er overheen waren... en dat was een niet te geloven gewaarwording.

Zonder geld en zonder eten zijn we door de Pyreneeën getrokken, zo schrijft Janus Heijblom later. 'Het was een tocht die ik nooit meer zal vergeten.' Om er later aan toe te voegen dat hen in Spanje is meegedeeld dat op deze manier slechts een op de duizend overkwam.

Dat de tocht voor de drie Engelandgangers erg moeilijk is geweest en ook als gevaarvol is ervaren blijkt nog meer uit de brief van Janus van 13 oktober aan zijn ouders in Ulvenhout. 'De jongens waar ik de tocht mee heb gemaakt zijn ook katholiek. We zijn elke zondag naar de kerk gegaan en ook door de week als we bij een kerk kwamen. Dit heeft de tocht van ons zeker doen slagen, want ik heb in mijn leven niet zoveel gebeden als in deze weken.'

'Het heeft ons veel moeite gekost' verzucht Herman. We waren in Spanje.

Janus heeft het geluk gehad dat hij, eenmaal aangekomen in Châteauneuf-les-Bains, meteen kon aansluiten bij de vluchtpoging van Herman en Sjaak. Negen dagen nadat hij in Ulvenhout op zijn fiets is gestapt was hij in Spanje.

Op weg naar Madrid

‘Drie Hollandse jongens die zich niet laten ontmoedigen’, schrijft Herman, en die hun doel willen bereiken. Na wat gerust te hebben trok het drietal verder, richting station. Hun weg van waar ze waren naar de stad leidde hen door velden en weilanden. Ze ontmoetten op hun weg een man en een vrouw bij een huis. Spaans spraken ze niet maar ze wisten met gebaren duidelijk te maken dat ze honger hadden. Ze mochten binnenkomen om te eten. Een feestmaal schrijft Herman, een half brood, bananen, amandelen en goede wijn.

Op het station hebben ze beschutting gezocht in een wagon. Ze zijn daar gebleven tot de trein komt. Herman trok door onvoorzichtigheid, zoals hij meldt, de aandacht van enkele spoorlui. Die zijn zo kwaad nog niet en helpen hem om weg te komen. Spoedig vond hij ook zijn twee metgezellen, maar toen was de trein al vertrokken. De oplossing was wandelen langs de spoorlijn tot een volgend station. Baldadig als ze waren, brutaal noemt hij het, draaiden ze daar de afwaterkraan van een stoomlocomotief open.

Ze liepen verder. Tegen donker arriveerden ze op een station waar ze een goederentrein opzochten. Ze vonden er één die met bomen was geladen en daar kropen ze op. Toen ze goed en wel zaten zette de trein zich in beweging. Zo kwamen ze in Gerona, waar ze de nacht slapend en rangerend doorbrachten. Of er van slapen veel is gekomen meldt het verslag niet. Het was inmiddels 19 oktober geworden. Vroeg in de ochtend zette de trein zich weer in beweging, richting Barcelona. Na een kilometer of dertig stopte de trein. Zij werden door het spoorwegpersoneel opgemerkt en moesten van de trein en wegwezen. ‘Zo is dat tochtje ook weer ten einde.’ Het enige wat ze konden doen is verder wandelen. Zo kwamen ze weer bij een klein stationnetje. Ze kochten een spoorkaartje en namen brutaalweg de trein naar Barcelona. Er was onderweg geen controle en zo kwamen ze in deze stad in Catalonië op slechts enkele kilometers van de zee. ‘We hadden nog 20 cent op zak.’ Ze verlieten het station. Barcelona is een pracht van een stad en ze vonden voor een pracht van een huis een plaatsje voor de nacht tegen de muur in het gras. Het was gelukkig niet koud die nacht.

Daarna ging het drietal op zoek naar de Nederlandse consul in Barcelona. Via omwegen en met hulp van de politie kwamen ze daar tegen negen uur in de ochtend aan. Ze moesten ruim een uur wachten. Het bezoek aan de consul leverde elk 50 peseta’s op plus een goede maaltijd en ook nog een pakket levensmiddelen voor in de trein. En een kaartje tweede klasse naar Madrid.

De middag zijn ze gaan winkelen en eten in de stad. Nee, zo hadden ze zich Spanje niet voorgesteld. Ze zochten een kerk op om te danken, maar alle kerken waren gesloten. Op weg terug naar het consulaat lieten ze hun schoenen poetsen, een kleine luxe. Bij de consul aangekomen bleek de weg voor hun verdere tocht OK. Om zes uur werden ze met de auto naar het station gebracht. Daar moesten ze wachten voor de controle. Toen kwam er een kleine man op hen af met een penning in de hand: politie. Ze werden naar een politiepost gebracht voor verder onderzoek. Tegen half tien werden ze geboeid naar de gevangenis gebracht. De pret was uit.

Gevangenis

De volgende ochtend was het schema om zeven uur wassen en om negen uur ontbijt met koffie en een stuk brood. Een verhoor volgde, er werden foto’s gemaakt en vingerafdrukken genomen.

Het middageten bestond uit vis, bonen met tomaten en fruit en daarbij een fles limonade. Koffie en brood toe. Een driegangen diner noemt Herman het.

Ze zaten niet alleen in de gevangenis. Er zaten ook vrouwen met baby’s, dieven en helers. Het avondeten was weer uitmuntend. Fruit, limonade en koffie. De nacht moesten ze daarna doorbrengen op een bank, wat niet om te doen was. Vrijdag 23 oktober werd hun gebed verhoord schrijft Herman. Ze worden vrijgelaten. Men had ons vrijgekocht voor 250 peseta’s. Wij, dat zal het consulaat zijn geweest.

Kort daarna is het drietal in het hotel terug voor een goed diner. Vervolgens werd de kathedraal bezichtigd. Barcelona ervaren ze als een mooie, maar drukke stad. Toen ze weer terug waren in het hotel ontmoetten ze daar een Nederlands meisje dat helemaal alleen de tocht door de Pyreneeën had gemaakt.

Op 24 oktober vertrok het drietal met de trein naar Madrid. Herman beschrijft de tocht, in het begin vlak langs de zee. Dan aan de ene zijde van de trein de zee en aan de andere kant witte steenrotsen. Ze passeerden enkele tunnels en staken de rivier over. Het was een weg met veel bochten en kronkels. De route ging over Mora en Zaragoza. In de trein

was er controle maar ze hadden kaartjes. Zo arriveerden ze na 16 uur reizen tegen half twee in de nacht - zwart, moe en vooral lui - in de Spaanse hoofdstad. Eten was niet meer te krijgen, de restaurants waren dicht. Ze vonden ergens een vrachtwagen om te slapen.

De volgende morgen waren ze al om vijf uur wakker van de kou en de stijfheid. Met een kop koffie onderweg gingen ze naar het consulaat in Madrid. Maar het was nog te vroeg. Ze bezochten een kerk, volgden de dienst op die zondagmorgen en dronken dan nog koffie met koek in een kleine bar. Tegen negenen belden ze aan bij het consulaat. De consul was niet thuis maar enkele medewerkers stonden hen te woord. Ze werden meteen meegenomen naar Hotel Mora voor een ontbijt. Daarna gingen ze in de stad nieuwe kleren kopen, want dat was wel nodig, evenals een bad in het hotel om de schurft en de luizen kwijt te raken. Sjaak voegt daar nog aan toe dat ze weliswaar het plan hadden om naar Engeland te gaan. Maar hoe daar te komen dat was nog een open vraag. Maar na enkele dagen deelde de consul hen mee dat hij tot zijn spijt niets voor hen kon doen. Het advies was om maar door te reizen naar Lissabon. 'En als jullie gepakt worden, schrijf dan een briefje en kan ik jullie wel helpen.' Worden jullie gepakt dan zit het er dik in dat jullie naar Miranda de Cabo worden gebracht. Dat is geen slecht kamp', Wij antwoordden dat we dan maar beter meteen naar Miranda konden gaan. 'Nee' zei hij 'gaan jullie maar proberen eerst in Lissabon te komen.'

En in een naburig hotel troffen ze een bekende, Sjef Adriaansen uit Hoogerheide en Louis Napoleon Hartlooper, beiden ook Engelandgangers.

Miranda de Ebro

Het Campo de concentracion de Miranda de Ebro was een berucht werkkamp waar in de tweede wereldoorlog honderden vluchtelingen die in Spanje zijn opgepakt hebben gevangen gezeten. Het kamp dateerde uit de Spaanse burgeroorlog in de jaren dertig van de vorige eeuw en was een gevangenkamp voor tegenstanders van Generalismo Franco. Het was gelegen op driehonderd kilometer noord van Madrid.

Het kamp zelf bestond uit een ommuurd terrein, dat bovendien nog was afgezet met prikkeldraad. Om de vijftig meter stond een wachhuisje. Achter de toegangspoort met opschrift Todo por la Patria lag de appelplaats. Daarachter stonden vijftien witte gevangenisbarakken met een rood dak. Er waren ook werkplaatsen, magazijnen en een ziekenbarak. Naast het plein was de barak van de commandant, die aan de keukenbarak grensde.

In de oorlogsjaren werd het kamp gebruikt als gevangenis voor illegale buitenlanders. Dat waren mensen van vele nationaliteiten. Onder hen joodse medeburgers die het Nazi-regime waren ontvlucht, militairen, Engelandvaarders. De komleiding liet de interne aangelegenheden over aan de kampbewoners. De leiding berustte bij cabo's, die het werk verdeelden en de orde moesten handhaven. Iedere nationaliteit had bovendien een aangestelde die de contacten onderhield met de ambassades en consulaten.

In dit kamp zouden Janus Heijblom, Sjaak van Loon en Herman Leus bijna vijf maanden verblijven. Hun verhaal volgt uit de notities die Herman vanaf 2 januari 1943 maakte in zijn zwarte Spaanse agenda over deze periode.

Op 2 januari van het nieuwe jaar 1943 schrijft Herman dat ze slaapplaatsen hadden gevonden in een WC. Ze lagen zonder strozak op de cementen vloer. 's Morgens waren ze dan ook stijf van de kou, maar het was niet anders. Toen kregen ze stro en konden ze voor zichzelf een bed maken. Dat sloep beter.

Het eten in het kamp was ronduit slecht. Op 6 januari, het feest van Driekoningen, brak er een hongerstaking uit. De Polen zijn ermee begonnen, ze wilden beter eten en meer vrijheid. De andere nationaliteiten sloten zich aan. De staking duurde een week. 'We hebben gewonnen' schrijft Herman. Het eten werd iets beter, maar de verbeteringen gingen niet vlug. Zelf wisten ze door handigheid zoals Herman het noemt aan eten te komen zoals koolstronken. Ze zochten ook nog steeds aardappelen uit en kookten hun eigen potje. In de keuken werd vis meegenomen. Een van de Nederlandse kampbewoners ging 's nachts stilletjes naar de keuken. Bij terugkomst na een van die tochten wilde de cabo hem pakken maar de 'fourageur' sloeg hem over een bed heen. Zo gebeurt er elke dag wat anders, is het commentaar in het verslag. Het waslokaal was een hok waar het inregende. Kleedgelegenheid was er niet. Modern was het ook niet. Op de vloer stonden grote plassen met water. De kranen konden niet open of dicht worden gedraaid en als men zich wilde wassen dan moest men in de rij staan. Er waren slechts drie douches, waar niet meer dan een halve liter water uitkwam en als men er gebruik van wilde maken dan moest men een half uur of langer wachten.

Na goed een maand verhuisden de drie naar een van de barakken op het kamp. Er stond een kachel en ze konden nu zelf koken en bakken, als er voedsel was. Dat organiseerden ze zelf. 'Als de wagen wordt afgeladen, zo schrijft Herman Leus, zoeken we nog steeds de aardappelen uit en we koken dan ons eigen potje. Charles zorgde weer voor vis, die hij uit de keuken weghaalde. Dat ging niet altijd goed want Janus Heijblom werd hierbij op 13 februari gesnapt. Als straf werd een kruis in het weer aangegroeide haar op zijn kop geknipt, aldus het verslag. Ja, alles maakte je mee.

De keuken was een langwerpige gebouw van steen met een open oven. Daar werkten een paar echte smeerpoezen, zo verzuchtte Herman. Met vuile handen zaten ze in het eten te wroeten. De aardappelen waren half rot en dat gold ook voor de sla. Het beste eten hielden ze in de keuken voor zichzelf of het werd verkocht.

Bij het uitdelen van het eten was het bij de keuken erg druk. Soms werd er, als het niet goed ging, 'een emmer water uitgedeeld,' Eens was er zelfs een kleine vechtpartij geweest.

Op 31 maart noteert Herman dat het leven in Miranda elke dag hetzelfde was of het nu zondag was of een doordeweekse dag. Het was er wel vol te houden maar als men er lang moest blijven dan heeft dat zeker gevolgen op het moreel.

Er was een lijst binnengekomen met de namen van gevangenen die uit het kamp zouden worden bevrijd. Wachten maar. En hij verzuchtte of de Engelsen hen nog wel wilden hebben.

In het kamp werd veel gesport en zo was er op 3 april 1943 een voetbalwedstrijd van: Brabanders tegen een team dat wordt aangeduid als Hollanders. In het Brabantse team, dat uit negen man bestond, stonden vijf Bredanaars opgesteld. Dat waren Kees Goorden (doelverdediger). Janus Heijblom en Tinus Sutherland als backs. W. Melissen en C. Bom vormden de voorlinie. Op het middenveld opereerden Sjaak van Loon en Van Neer uit Oss. In de voorlinie zien we nog de naam van Herman Leus en Pol uit Eindhoven. Er is geen verslag van de wedstrijd, wel de einduitslag en die is 4 tegen 2 voor de Brabanders.

Witte donderdag, 22 april, was een feestdag in Spanje. Ten teken daarvan droegen de schildwachten hun geweer met de loop naar beneden als teken van vrede. De dag erna, goede vrijdag, hing de Spaanse vlag halfstok.

Eerste paasdag, 25 april, was een mooie dag. Er was goed eten, rijst, sla, bananen en wijn erbij. Maar dat alles toch zonder dat men vrij was. En dat knaagde. Belgen, Polen en Fransen hadden al hun vrijheid teruggekregen en hadden het kamp verlaten. Wanneer zouden de Nederlanders aan de beurt zijn?

Op 8 mei hebben ze pannenkoeken gebakken in boter. Ze hebben meel kunnen ruilen tegen corned beef. Een paar eieren en suiker erbij en het beslag was gereed. In de avond was er een kleine bonte avond.

Op 9 mei staakte de muziekkapel. Staken was in het kamp niet buitengewoons. De reden voor de staking was nu dat er een fles wijn te weinig was gegeven. Men staakte tot men gewonnen had, zoals ook nu het geval was. En de overwinning werd gevierd met een mars door het kamp.

Op zaterdag 22 mei kwam er eindelijk een einde aan de gevangenschap van ons drietal. De controle bij vertrek vroeg tijd, maar toen stonden ze ook buiten het kamp.

Op 23 mei schrijft Janus Heijblom vanuit Hotel Mora in Madrid een brief aan zijn moeder in Ulvenhout. Hij schrijft dat bij aankomst in het kamp zijn hoofd is kaal geknipt, zoals bij elke gevangene die er arriveerde gebeurde. In het kamp heeft hij het goed gehad. Ze hebben er niets anders gedaan dan eten, slapen, zonnebaden en sporten. Werken hoefden ze niet. In het kamp, zo schrijft hij, wordt heel veel sport beoefend, vooral volleybal en voetbal. Meestal is er om de andere dag wel een voetbalwedstrijd. En dat waren steeds internationale wedstrijden. Dat hij goed kon voetballen blijkt wel uit wat zijn tegenstanders na elke wedstrijd opmerkten: 'Als wij die bruine Hollander in ons elftal hadden dan hadden wij ook wel eens kunnen winnen.'

Op 24 mei meldt Herman dat ze met de trein via Cordoba en Ronda onderweg zijn naar de havenplaats Algeciras aan de Spaanse zuidkust. Daar vond nog een controle plaats door de Spanjaarden en vervolgens ging het drietal aan boord van de Saint Rose, een troepentransportschip van de Crase Line. Eigenlijk was het een omgebouwd passagierschip. Het wennen aan het leven aan boord vroeg niet veel tijd.

Het schip lag buiten de haven en vandaar had hij een fraai uitzicht op de rots van Gibraltar. Er lagen veel schepen en het vermoeden was dat men spoedig van hier zou vertrekken. Op 26 mei schrijft Herman dat er nog meer passagiers zijn bijgekomen, voornamelijk Polen en Fransen.

Wat is het leven aan boord? Herman moest wachtlopen, twee uur op en een uur af. Bij zijn eerste wacht werd er vanaf de rots een salvo met lichtkogels afgegeven en schenen er zoeklichten. Van boven op de brug was het zicht geweldig. En ieder kreeg een uniform, wat geen luxe zal zijn na maanden van verblijf in een werkkamp. En zoals overal waren er maar twee maten: te groot of te klein.

Elke dag was er kamerinspectie door een Belgische luitenant. Maar alles was steeds in orde. En er waren oefeningen. In de avond van de 29e mei is Generaal De Gaulle op bezoek gekomen. Het is een lange man, zo constateert Herman. Er viel een vliegtuig in zee en er was die avond een Amerikaanse film.

De 30e mei om vier uur gooide de Saint Rosa de ankers los. Er werd in konvooi gevaren. Als begeleiding waren er twee vliegtuigdragers, tankers, torpedojagers. Het hele konvooi bestond uit meer dan veertig schepen. Het konvooi passeerde de Straat van Gibraltar en kwam dan op de Atlantische Oceaan. Er werd snel gevaren en men hield een zigzagkoers aan. En er waren voortdurend alarmoefeningen.

De 31e schrijft Herman dat de zee onrustig werd en dat hij daardoor een vreemd gevoel in zijn maag kreeg. Er was in de avond geen filmvoorstelling, maar ons drietal had contact met een van de machinisten van het schip. Het bleek een Amerikaan van Nederlandse afkomst te zijn die twaalf jaar geleden naar Amerika verhuisde en nog goed Nederlands sprak. Er kwamen sigaretten en chocola en ook speelkaarten om de avond door te komen.

Op 1 juni werd de klok twee uur teruggezet, het tijdsverschil tussen Gibraltar en Engeland. Voordeel was dat men die nacht langer kon blijven slapen dan op andere dagen. En dat was geen luxe want praktisch iedereen had last van zeeziekte. Een Duits vliegtuig vloog over de staart van het konvooi. De reis zelf verliep zonder incidenten.

Op 4 juni kwam de Britse kust in zicht. En het was echt Engels weer, met regen, mist en kou. De Saint Rose voer om Ierland heen en naderde dan Glasgow. Een mooie baai, zo schrijft Herman, omgeven door groene heuvels en af en toe een huis. Er kwam een loods aan boord en een dokter voor een onderzoek van de opvarenden.

De 5e juni lag de Saint Rose voor anker. Er was een vroeg ontbijt. Boten voeren af en aan en de zieken werden van boord gehaald. Ook de ondervragingen waren begonnen. De Polen waren eerst aan de beurt. Zij gingen dan naar Glasgow.

Op 6 juni werden ook de Nederlanders verhoord. Om zes uur gingen die aan boord van een veerboot die hen naar de kade bracht. Vandaar was er transport naar het station. Tegen elf uur vertrok de trein naar Londen. Engeland was bereikt

IN PLAATS VAN NOTEN

Naar Brabants gebruik werd de voornaam van Adrianus Michiel Heijblom afgekort tot Janus. Dat wordt zijn roepnaam. De familie Heijblom, nu zijn neven en nichten, hechten aan de naam Janus.

In het reisverslag van Herman Leus wordt enkele malen de naam Heijblom gebruikt zonder voornaam of alleen de naam Adri. In het verslag van Jac E. van Loon dat hij jaren na de oorlog heeft gedicteerd en dat door zijn schoonzus op schrift is gesteld in In mijn hoofd gegrift wordt ook de naam Adri gebruikt. In later verslagen van zijn tijd als militair is de naam eveneens Adri. De enige conclusie kan zijn dat hijzelf na zijn vertrek uit Nederland voor de voornaam Adri heeft gekozen. Indachtig de wens van de familie is in bijgaand reisverslag echter de naam Janus gebruikt.

Joseph Kolkman heeft ook nadat hem van overheidswege dringend was geadviseerd om Frankrijk te verlaten zijn werk daar voortgezet tot steun van vluchtelingen. Begin 1943, als hij het land wil verlaten, zijn hij en zijn vrouw door de Duitse bezetter gearresteerd. Na verschillende gevangenschappen belandt hij in het concentratiekamp Buchenwald. In januari 1944 is hij tijdens een transport naar elders door uitputting overleden.

In tegenstelling tot andere landen waren in de oorlogsjaren zowel de Nederlandse ambassade in Madrid als de consulaten weinig actief waar het de zorg voor gedetineerden in Miranda de Ebro betreft. Ten dele was dat een gevolg van de werkwijze van de diplomatieke dienst, ten dele ook van, wat Yap in een artikel in De Schakel omschrijft, incompetentie van de ambtenaren in kwestie. Zowel de gezantschapsraad als de gezant in Madrid konden zich niet aanpassen aan de oorlogssituatie en wisten zich niet te identificeren met de hun toevertrouwde uitgewekenen. De gezant zelf zag die uitgewekenen eerder als zeurende en de hand ophoudende Nederlanders en rekende het niet tot zijn taak hen hoe dan ook behulpzaam te zijn. Men was passief, hield zich streng aan de regels en legde geen creativiteit of durf aan de dag. Dat kon gebeuren doordat vanuit de regering in Londen geen actie werd genomen.

BOEKSIGNALERINGEN

Sierk Plantinga

Jean Weidner is een Nederlander die in Frankrijk woonde gedurende de Tweede Wereldoorlog. Met zijn geheime verzetswerk redde hij Nederlanders en anderen zoals geallieerde piloten die waren neergeschoten boven het bezette deel van Europa die op weg waren naar Engeland. Hij creëerde een groot Helpers-netwerk dat mensen hielp ontsnappen naar Zwitserland en Spanje. Zijn netwerk werd later bekend als de Dutch - Paris Escape Route. Er zijn circa 3000 mensen op die manier ontkomen uit de bezette gebieden. Jean (eigenlijke naam: Jan) bracht zijn jeugd door in Franstalige gebieden. Gedurende de oorlog woonde hij in Lyon, zijn Papa en Mama in Den Haag, zuster Gabrielle in Parijs en de jonge Annette ook in Den Haag, bij haar ouders. Het boek "The Weidners in Wartime" bevat de correspondentie tussen deze vijf mensen van 1939 tot 1944. Ze schreven elkaar in het Frans, maar de samenstelster heeft deze alle vertaald in het Engels. Ze konden niet schrijven over het verloop van de oorlog en de ellende die ze meemaakten. Veel brieven hebben twee niveaus: warm en levendig bij eerste aanblik en gedempt en bedreigend tussen de regels door. Het boek bevat circa 300 brieven en 'cards'. Ze werden verzonden via vrienden en vrienden van vrienden die daarmee hun leven riskeerden. De brieven getuigen van de liefde jegens de mensen om hen heen en hun loyaliteit, plicht en opoffering in een omgeving waar dat ver te zoeken was.

Die respectvolle bejegening jegens anderen laat zich bijvoorbeeld zien in de brieven van vader en moeder Weidner aan hun twee kinderen in Frankrijk wanneer ze in april 1943 schrijven over de nieuwe verloofde van Annette, de latere Engelandvaarder en geheim agent Lykele Faber. Faber was evenals de familie Weidner zevendedagsadventist en was op die manier in contact gekomen met de Weidners in Den Haag. Faber had op dat moment een baan bij de P.T.T. waar hij na een interne opleiding loketambtenaar op een postkantoor in Amsterdam was geworden. Hij wordt omschreven als een heel aardige jongen en ook erg actief. En ze denken dat zo'n bureaubaan bij de P.T.T. niet iets voor eeuwig zal zijn, hij zou in het bedrijfsleven ongetwijfeld beter tot zijn recht komen. Vader Weidner zal, zo schreef hij, binnenkort zijn handschrift laten analyseren.

In diezelfde brief vertelde vader Weidner over het recente bezoek dat Suzy Kraay hen had gebracht. Zij heeft toen veel verteld over wat er in Frankrijk gebeurde, waarover de beide ouders nog nooit iets hadden vernomen. Het vervulde hen met liefde en trots en maakte hen bijna jaloers. Ook bewonderden zij Suzy Kraay om haar ondernemende geest. Moeder Weidner vond alleen dat ze te veel make-up droeg.

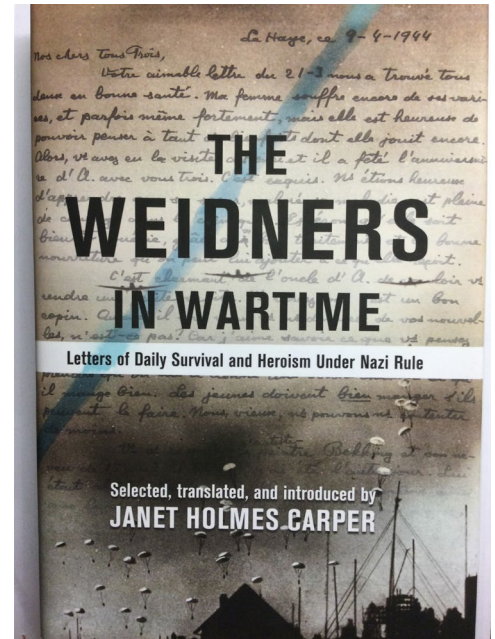
Tijdens dat bezoek van Suzy Kraay kwamen Annette en Lykele ook bij de ouders Weidner thuis. Waarschijnlijk zijn toen de contacten gesmeed en de afspraken gemaakt dat Suzy als gids zou fungeren voor de reis van Lykele naar Parijs richting Engeland; dit laatste valt te lezen in het latere verhoor in Londen van Lykele Faber.

Zo kan dan ook de steeds wat ambtelijke proces-verbaal-taal van een verhoor aangevuld worden met de gegevens in de veel persoonlijkere en warmere brieven van en aan de verschillende leden van de familie Weidner.

Gewoon een mooi boek voor de geïnteresseerde. Alleen jammer dat er geen index op namen is opgenomen.

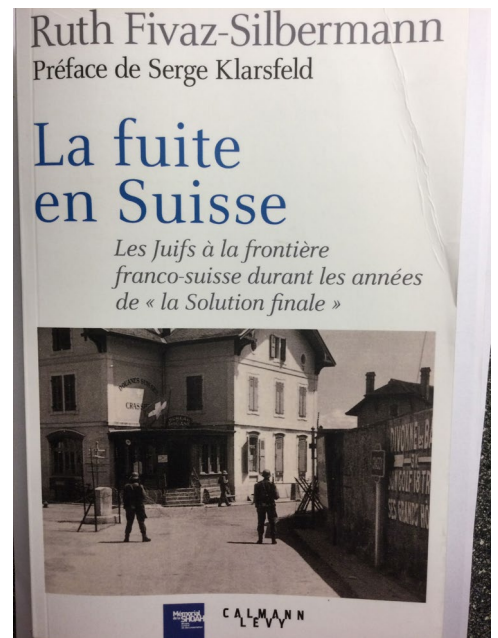
Janet Holmes Carper (edit.), "The Weidners in Wartime. Letters of Daily Survival and Heroism under Nazi Rule", Weidner Foundation Books, Riverdale (CA), 2020, 458 pagina's, ISBN 978-1-7346999-0-6.

Jaap Rosen Jacobson

Recent is het lang verwachte boek verschenen van Ruth Fivaz-Silbermann over de houding van de Zwitserse overheid ten aanzien van de Joodse vluchtelingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, meer specifiek over het beleid en de praktische uitvoering ervan aan de lange Frans-Zwitserse grens. Zij heeft in de loop der jaren al veel over dit onderwerp in allerlei tijdschriften en boekbijdragen gepubliceerd en geldt als een expert bij uitstek over dit onderwerp. In 2017 promoveerde zij aan de Universiteit van Genève en haar proefschrift is met kleine aanvullingen zojuist in druk uitgegeven. Het dikke boek, geschreven in het Frans, zal ongetwijfeld voor de komende jaren gaan gelden als een standaardwerk op dit gebied. In dit boek wordt uitgebreid aandacht geschonken aan Nederlandse Joodse vluchtelingen. Ook Engelandvaarders die via Zwitserland naar Engeland poogden te reizen kregen te maken met het Zwitserse vluchtelingenbeleid.

Ruth Fivaz-Silbermann, *La fuite en Suisse. Les Juifs à la frontière franco-suisse durant les années de 'la Solution finale'*, met een voorwoord van Serge Klarsfeld, Éditions Calmann-Levy/ Mémorial de la Shoah, Paris 2020, 1456 pagina's, ISBN 978-2-7021-6900-1, € 35,-.

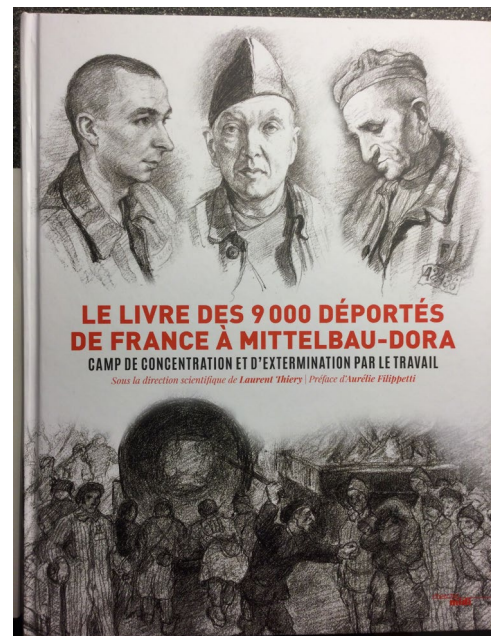

Nogal wat Engelandvaarders die via België, Frankrijk naar Spanje en zo verder richting Engeland reisden werden in Frankrijk gearresteerd. Degenen die vervolgens aan de Duitse bezetters werden overgedragen belandden na een aantal gevangenschappen uiteindelijk in het Camp Royallieu – Frontstalag 122 te Compiègne. Van hieruit werd het overgrote deel van de daar geplaatste gevangenen na verloop van tijd overgebracht naar het concentratiekamp Buchenwald.

Nadat de RAF op 18 augustus 1943 de V-1 en V-2 raketbasis te Peenemünde aan de Oostzee had gebombardeerd werd daar het onderzoek en de productie gestaakt en met grote snelheid overgebracht naar Dora-Mittelbau in Thüringen dat een onderkamp van Buchenwald werd. Daar moesten gevangenen, voor het overgrote deel afkomstig uit Buchenwald, enorme ondergrondse werkplaatsen uithakken zodat daar aan de productie van de V-1 en V-2 ongestoord kon worden verder gewerkt. Dit ging ten koste van onmenselijke omstandigheden en vele duizenden doden. Daar waren met name ook veel Franse gevangenen het slachtoffer.

Afgelopen jaar is er in Frankrijk een boek uitgekomen, een dictionnaire biographique, met de namen van al degenen die vanuit Frankrijk uiteindelijk in Dora-Mittelbau terecht zijn gekomen. Daaronder vallen ook bijvoorbeeld de in Frankrijk gearresteerde Nederlanders-Engelandvaarders die vanuit Buchenwald naar Dora werden doorgestuurd; ik heb er ruim 60 geteld. De samenstelling van dit boek heeft zo'n 22 jaar gekost en er hebben veel Franse historici aan meegewerkt. Iedere vermelde persoon heeft een korte levensbeschrijving gekregen, vaak ook met een foto; soms bestaat de levensbeschrijving uit één alinea, soms wel uit een halve pagina, al naar gelang er informatie beschikbaar was. In Franse kranten werd het boek al een grafmonument ter herinnering aan de naar Dora gedeporteerden genoemd. Gegevens over de meeste Nederlanders zijn wat karig en hadden met wat nader onderzoek in Nederland gemakkelijk aangevuld kunnen worden. Wellicht kan dat in de toekomst nog eens gebeuren.

Laurent Thierry (dir), *Le Livre des 9000 déportés de France à Mittelbau-Dora, Camp de concentration et d'extermination par le travail*, Éditions Le Cherche Midi, Paris 2020, 2415 pagina's, ISBN 978-2-7491-6473-1, € 49,00.

Hoewel ik enigermate meegewerkt heb aan het onderzoek van Friso Schotanus wil ik toch graag kort zijn boek onder de aandacht brengen. Dat boek gaat over een vergeten Nederlandse oorlogsheld, Jan Doornik, Nederlander, geheim agent van De Gaulle, uiteindelijk door de Duitsers gegrepen en gefusilleerd en ná de oorlog gedecoreerd met de op één na hoogste Nederlandse dapperheidsonderscheiding (voor burgers de hoogste), het Verzetskruis, niet te verwarren met het later ingestelde Verzetshedenkingskruis.

Schotanus vertelt in zijn boek dat hij, op zoek naar iets heel anders, in een oude krant op een artikel over Jan Doornik stuitte en hoe hij gefascineerd raakte door deze Doornik (1905-1941).

Zijn boek beschrijft zijn persoonlijke zoektocht naar hem, in Nederland, in Frankrijk, in Engeland, in vele archiefbewaarplaatsen in die landen; hij bezoekt de plaatsen waar Doornik heeft geleefd en verbleven en waar mogelijk ging hij nog op zoek naar mensen die iets over Doornik en zijn groep verzetslieden konden vertellen. Daarbij had Schotanus in zekere zin het geluk dat Doornik verbonden was aan de verzetsgroep die onder leiding stond van een pilaarheilige van het Franse verzet, Honoré d'Estienne d'Orves; er is zelfs in Parijs een metrostation naar deze Fransman genoemd. Die naam was een soort breekijzer om in archieven te zoeken en om entrée te krijgen bij officiële Franse instanties.

De persoonlijke schrijfstijl van Schotanus zorgt er voor dat de lezer meegevoerd wordt in zijn zoektocht en eigenlijk en passant al zijn onderzoeksresultaten meegedeeld krijgt. Het boek is, zoals dat dan heet, prettig leesbaar en laat bovendien zien dat er méér dan één Nederlander in Frankrijk een belangrijke rol in het verzet heeft gespeeld.

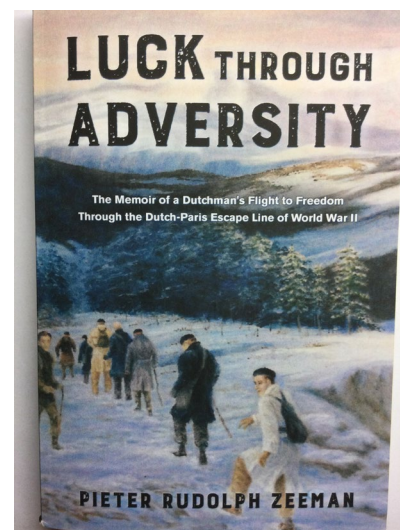
Friso Schotanus, Onze man in Parijs. Op zoek naar een vergeten verzetsheld, Uitgeverij Querido Fosfor te Amsterdam-Antwerpen, 2020, 212 pagina's, paperback € 20,-; E-book € 11,99.

Het Historisch Genootschap Midden Kennemerland (Beverwijk, Heemskerk en Velsen) geeft diverse publicaties over de geschiedenis van die regio uit. Onderdeel daarvan is een serie 'Slachtoffers van WO-II in de IJmond', waarvan recent een tweede deel is verschenen. Auteur Jan van der Linden beschrijft in een mooi uitgegeven brochure het leven van Engelandvaarder Gerrit Jan Kuenen (1918-1944). Uitgebreid archiefonderzoek in Nederlandse en Engelse archieven naar de Engelandvaart van Jan Kuenen ging aan de publicatie vooraf. In Engeland kreeg Kuenen zijn opleiding tot geheim agent en marconist. Op 31 mei 1944, even voor middernacht, vertrok het toestel met Kuenen en Cees (Cornelis M.) Dekkers naar Nederland waar het in de vroege ochtend op 1 juni 1944 bij Gilze-Rijen, laagvliegend om de Duitse radar te ontlopen, werd neergeschoten door de Flak. Alle inzittenden kwamen om.

Jan van der Linden, Jan Kuenen, de Beverwijkse James Bond, Historisch Genootschap Midden-Kennemerland (2017), 59 pagina's, ISBN 978-90-75839-21-0, € 7,50.

Een getypte versie van de memoires van Engelandvaarder Rudy Zeeman circuleerde al een aantal jaren, ook in Nederland. Maar nu zijn de herinneringen van hem dan eindelijk in een echt boek uitgegeven.

Na een eerdere poging vertrok Rudy Zeeman op 6 januari 1944 tezamen met Rob van Exter richting Frankrijk. Zij hadden valse SD-papieren gekregen van Henri Scharrer en konden zo ongestoord met een Wehrmachttrain van Maastricht naar Parijs reizen. De bekende Albert Starink had voor het contact gezorgd en ving hen in Parijs op. Vanuit Parijs reisden de twee naar Toulouse en wisten met behulp van de passeurs 'Palo' Treillet en 'Mireille' Marrot, medewerkers van Dutch-Paris, met nog een aantal Amerikaanse en Engelse luchtmachtmilitairen via de Col du Portet d'Aspet over de Pyreneeën naar Spanje te ontkomen. Dat was kort voordat op diezelfde route een groep met Sam Timmers Verhoeven overvallen werd door een Duitse patrouille.

Via Madrid, de Portugese havenstad Villa Real de San Antonio en Gibraltar arriveerden hij en Rob van Exter op 15 maart 1944 in Engeland. Het plezierig leesbaar geschreven boek met veel aardige details vervolgt dan met het dienstverband in Australië en Nederlands-Indië.

Pieter Rudolph Zeeman, Luck through Adversity. The memoir of a Dutchman's flight to freedom through the Dutch-Paris escape line of World war II, Weidner Foundation Books 2020, Riverdale CA, 2020, 299 pagina's, ISBN 978-7346999-1-3.

Het was de bedoeling dat het boekje gratis aan alle aankomende eerstejaars studenten in Leiden zou worden uitgereikt tijdens de kennismakingsweken in augustus 2020. Ter gelegenheid van de viering van 75 jaar bevrijding had het bestuur van de Koninklijke Studenten Roeivereniging 'Njord' in Leiden besloten om een gat in de geschiedenis van de vereniging te vullen en onderzoek te laten doen naar de oorlogsgeschiedenis van deze roeivereniging. Het boek kwam er, maar de Corona-pandemie gooide roet in de kennismakingsweken en dus ook in deze verspreiding. Uiteindelijk werd het eerste exemplaar van het boek op 16 november 2020 uitgereikt aan de Leidse Rector Magnificus ter gelegenheid van de Cleveringa-herdenking in Leiden.

Gratis exemplaren voor de studenten werden op diverse afhaalpunten in Leiden gedeponneerd en een buitengewoon ruimhartige sponsoring maakte het mogelijk om ook alle leerlingen van de hoogste klassen van middelbare scholen in Leiden een gratis exemplaar te geven. De scholen werden bezocht door Njord-leden die aan de leerlingen uitlegden wat het vieren van 75 jaar bevrijding betekende. In het boekje komen diverse studenten voor die slechts een paar jaar ouder waren dan deze huidige leerlingen. Aanleiding voor de toch herkenbare vraag: wat zou jij doen in die situatie ?

Het boekje geeft de lotgevallen weer van de roeivereniging, de laatste wedstrijden werden in 1941 verroeid, maar ook het wel en wee van de leden aan de hand van een aantal roeiers. Er waren nogal wat Engelandvaarders bij, ook helpers, en ook een enkele roeier die de Duitse kant koos. Arrestatie en concentratiekampen behoorden eveneens tot het lot van Njord-leden. En sommigen overleefden hun verzetshouding niet. Ook aan Nederlands-Indië is een hoofdstuk geweid. Uitgebreide literatuurstudie én archiefonderzoek ligt aan het boekje ten grondslag.

Het boekje is mooi uitgegeven met veel foto's en telt 104 pagina's en kreeg in de media welwillende aandacht. Voor zover de voorraad strekt op te vragen bij de abactis van het Njord-bestuur: abactis@njord.nl .

Diverse auteurs, Njord in de Oorlog, uitgave in opdracht van het bestuur der KSRV Njord seizoen 2019-2020, Leiden 2020, 104 pagina's, ISBN 9789090336992.

Afgelopen jaar werd bij uitgeverij Omniboek een boek gepubliceerd waarin Pieter Dourlein centraal staat. Pieter Dourlein en zijn collega Ben Ubbink staan bekend als de mannen die als geheim agent boven Nederland werden gearachuteerd en onmiddellijk werden gearresteerd als gevolg van het Englandspiel maar uiteindelijk wisten te ontsnappen en zo uiteindelijk dat Englandspiel en de verschrikkelijke arrestaties wisten te doen stoppen. De auteur John Brosens schrijft in zijn voorwoord dat zijn boek 'de reconstructie van Pieters belevenissen vormt vanaf de Duitse inval op 10 mei 1940 tot aan de capitulatie van de bezetter vijf jaar later, op 5 mei 1945'. Brosens is, zo valt te lezen op de achterkant van het boek, een auteur van romans, jeugdboeken, thrillers en scenario's. Dat betekent dat hij schrijven kan. Aan de hand van literatuur- en archiefonderzoek schetst hij de levensloop van Dourlein in de oorlogsjaren. Hij doet dat niet op een wellicht wat saaie manier, een historicus eigen, maar in een levendig verhaal met veel dialogen waarvan we aan moeten nemen dat die op deze wijze hebben plaatsgevonden of in ieder geval hadden kunnen plaatsvinden. De professionele historicus zal dan ook niet veel van zijn gading in dit boek vinden, maar degene die geïnteresseerd is in een goed verteld verhaal, zonder die voetnoten en zo, zal aan zijn trekken komen.

Natuurlijk komt in dit boek ook nog de vraag aan de orde hoe dat Englandspiel heeft kunnen gebeuren. Een vraag die tot op de dag van vandaag nog steeds niet overtuigend is beantwoord. De auteur neemt in zijn nawoord voorzichtig stelling: 'De gedachte dat de Britse geheime dienst -met name MI6- willens en wetens de levens van SOE-agenten op het spel

zou hebben gezet schoof men categorisch terzijde. Toch is de auteur van dit boek eerder genegen met het laatste in te stemmen'. Des te opmerkelijker is dan dat in de literaturopgave het Amsterdamse proefschrift van Jo Wolters, 'Dossier Nordpol. Het Englandspiel onder de loep', uit 2003 ontbreekt. Juist Wolters probeerde tot grote ergernis van Loe de Jong aan te tonen dat de SOE-leiding welbewust hun Nederlandse agenten had opgeofferd voor hogere oorlogsbelangen.

John Brosens, Sprong naar het duister. Verzetsheld Pieter Dourlein en het Englandspiel, Omniboek Utrecht 2020, 368 pagina's, ISBN 9789401915632, ook verkrijgbaar als e-book.

75 JAAR BEVRIJD: HERINNERINGEN AAN STRIJD EN ONVRIJHEID IN EUROPA EN AZIË

Jeoffrey van Woensel en Marjolein van der Werf, Uitgeverij Flying Pencil NL BV, 2020

Het tweede deel van Militaire Ooggetuigen, een reeks van het Veteraneninstituut, beslaat de periode vanaf D-Day op 6 juni 1944 tot en met de Japanse capitulatie op 15 augustus 1945. De historici Jeoffrey van Woensel en Marjolein van der Werf, beide verbonden aan het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut, schreven in aanloop naar het herdenkingsjaar '75 jaar Vrijheid' een dertigtal verhalen over Nederlandse veteranen en hun belevenissen in de eindfase van de oorlog. De voornaamste bron was de uitgebreide Interviewcollectie Nederlandse Veteranen (ICNV). Deze dertig verhalen zijn uiteindelijk gebundeld in dit fraai vormgegeven en rijkelijk geïllustreerde boek.

Met de herinnering als voornaamste historische bron valt het boek onder de zogenaamde oral history, oftewel mondelinge geschiedenis. Dat de herinnering niet de meest betrouwbare bron is, door inkleuring achteraf of de erosie van het geheugen, doet niets af aan het feit dat het soms de enige bron is die bestaat. Bovendien een bron waarin de beleving centraal staat. De emotionele impact van het deelachtig zijn aan grootse gebeurtenissen zoals D-Day of de atoombom op Nagasaki was groot. Veteranen hadden die beelden voor de rest van hun leven op hun netvlies staan. De auteurs zijn erin geslaagd die herinneringen te verweven in vlot geschreven verhalen, de geïnterviewden citerend en waar nodig aangevuld met contextinformatie. De lezer wordt meegevoerd naar de Normandische kust, waar het marineschip Hr. Ms. Soemba veertien dagen lang het Franse achterland onder vuur nam. De bemanning was getuige van het helse spelvuur dat de landingsvaartuigen verwelkomde. Een volgend hoofdstuk beschrijft de vuurdoop van de Prinses Irene Brigade aan het Orne-front. Onthaald op scherpschutters, boobytraps en een permanent Duits mortiervuur moest de brigade de eerst verliezen incasseren. De heftigheid van zulke ervaringen is een rode lijn in het brede spectrum aan verhalen dat dit boek behandelt: de strijd om Zuid-Nederland, Nederlanders die als tolk aan geallieerde gevechtseenheden worden toegevoegd, de inzet van het relatief onbekende Bataljon 'Rudolph Fassaert' en Nederlanders bij de Special Air Service, maar ook herinneringen van Nederlandse krijgsgevangenen in Duitsland en Nederlands-Indië. Zeer terecht wordt ook stilgestaan bij de Surinamers die deelnamen aan de strijd. En al lezende kom je vanzelf Engelandvaarders tegen, die in het verlengde van hun Engelandvaart deelnamen aan de bevrijding van Europa en de strijd tegen Japan. Bijvoorbeeld Rudi Hemmes die vertelt over zijn oorlogsbelevissen in Frankrijk in augustus 1944, of commando Rudy Blatt, in Drenthe gedropt om inlichtingen te verzamelen en het verzet te trainen. Een lezenswaardig boek en een perfecte illustratie van het begrip Wereldoorlog, want overal te wereld waren tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog Nederlandse militairen actief, van Noord-Afrika tot Vietnam.

Door Victor Laurentius

IN MEMORIAM GEERT JAN STAAL

Door: Sierk Plantinga

Op 30 januari 2021 overleed in zijn woonplaats Zeist op 95-jarige leeftijd Engelandvaarder Jan Staal.

Jan Staal werd op 6 juni 1925 geboren te Utrecht. Hij behaalde daar in 1943 het diploma HBS-B (5-jarige cursus). Op weg naar school voor dat schriftelijk eindexamen was er juist een razzia in Utrecht waartegen hij gewaarschuwd werd door 'het straatpersoneel' zoals hij dat later noemde: de bakker, de melkboer, de groenteboer en nog anderen. Via achterstraten arriveerde hij op school. Bij het mondeling eindexamen werd er niet al te moeilijk gedaan, sommige cijfers werden wat 'opgehoogd'.

Na zijn eindexamen in 1943 werd hij op 18-jarige leeftijd door de bezetter gedwongen naar Duitsland gestuurd om daar in het kader van de Arbeitsdienst te gaan werken. Via een zakenrelatie van zijn vader kwam hij terecht bij de Vita Porzellanzahnfabrik in Bad Säckingen, een plaatsje zo'n 24 kilometer ten westen van Waldshut aan de Rijn gelegen. Aan de overzijde lag Zwitserland. In de zomer van 1944 vond hij de tijd gekomen om opnieuw te proberen naar Zwitserland te ontkomen; al eerder waren twee pogingen mislukt, één keer bleek de helling waar hij met een makker af moest te steil, de tweede keer was hij al in Zwitserland maar liep toen verkeerd en arriveerde opnieuw in Duitsland en werd toen gearresteerd doch naar eigen zeggen door een toeval weer vrijgelaten.

Op 6 juni 1944, zijn verjaardag, werd hij in Bad Säckingen uitbundig door andere Nederlanders gefeliciteerd met de invasie in Normandië welke die dag 's-morgens vroeg had plaats gevonden. Binnen een kwartier werd hij gearresteerd: ook bij de Duitsers was het nieuws van de invasie gearriveerd en werd het enthousiasme van Jan Staal niet geapprecieerd. Maar Jan Staal wist zich hier uit te redden door theatraal zijn paspoort op tafel te leggen en te beweren dat men hem had gefeliciteerd met zijn verjaardag, 'kijk maar naar de geboortedatum'. Maar waarschuwingen uit zijn omgeving deden hem besluiten opnieuw een poging te wagen om naar Zwitserland te gaan, ditmaal zwemmend. Op zaterdagmiddag 26 augustus 1944 ging hij 's-middags naar het lokale zwembad bij de Rijn en zwom vervolgens op klaarlichte dag de Rijn over naar de overkant -door de sterke stroom moest hij zo'n 800 meter zwemmen- waar hij bij het plaatsje Stein in Zwitserland arriveerde.

Hij meldde zich daarna bij de Zwitserse douanepost bij Stein. De ontvangst in Zwitserland was hartelijk, een handdoek, sigaretten, eten, chocola, droge kleren en uiteindelijk ook de goede maat schoenen werden hem aangereikt; "ondertussen kon ik aan de overkant mijn achtergelaten handdoek zien wapperen", schreef hij later.

Vanuit Stein werd hij overgebracht naar een opvangkamp voor vluchtelingen bij Bazel. Op verzoek van het Nederlands Gezantschap in Bern werd hij na een kleine maand overgebracht naar een werkkamp te Aarau waar veel meer jonge Nederlanders aanwezig waren.

Daar zou hij verblijven totdat rond de kerstdagen van 1944 alle jonge Nederlandse vrijwilligers Zwitserland zouden verlaten en naar Parijs werden overgebracht. Daar vond opnieuw een medische keuring plaats en daar vond ook de verdeling van de nieuwe jonge militairen plaats: een gedeelte reisde door naar Engeland en vandaar naar Australië en een andere groep ging naar het plaatsje Fournes-en-Weppes niet ver van Lille waar een eerste militaire training plaats vond. Jan Staal kwam terecht bij het eerste bataljon Garde Regiment Jagers, evenals nog zo'n 58 andere 'Zwitsers'. Vanwege zijn talenkennis werd hij geplaatst bij een stafafdeling Verbindingen. Verplaatsingen van het bataljon volgden naar onder meer Moerbeke, Hulst, Axel, Terneuzen, Sas van Gent en Biervliet. Jan Staal zou het veel later in een artikel in De Schakel van het Genootschap Engelandvaarders beschrijven. In dat artikel maakt hij ook melding van bezoeken van prins Bernhard en van een Engelse generaal. Wat hij niet beschrijft in dat stuk is de kwalificatie die deze generaal over Jan Staal gaf: "officer material". Het betekende dat Jan Staal in juli 1945 naar Engeland ging, naar Wrotham in Kent voor een vooropleiding, vervolgens naar Aldershot voor de officiersopleiding welke halverwege voortgezet werd in Sandhurst, de plaats waar

Jan Staal bij de réunie van de Engelandvaarders 29 augustus 2018

de Engelse “KMA” was gevestigd. In februari 1946 keerde hij als tweede luitenant instructeur terug naar Nederland. Daar gaf hij instructie aan veel oudere sergeanten van het oude Nederlandse leger. Er volgde nog een cursus radio-officier in Duitsland en daarna mocht hij het leger en de militaire dienst verlaten. Hij hoefde niet naar Nederlands-Indië vanwege zijn eerdere dienstneming in 1944-1945 in Frankrijk, België en het zuiden van Nederland.

Het maakte de weg vrij voor Jan Staal om in Amsterdam economie te gaan studeren. Hij behaalde er zijn kandidaats examens. Uiteindelijk zou hij zijn werk vinden in het bedrijf waar zijn vader een der firmanten was en dat later ook overnamen. In 1960 behaalde hij zijn doctoraal economie.

Na zijn pensionering in de tachtiger jaren van de afgelopen eeuw ging hij geschiedenis studeren; zijn doctoraalscriptie schreef hij in 1995 onder begeleiding van zijn docent Friso Wielenga over “De Nederlandse vluchtelingen in Zwitserland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een overzicht”. Het was een scriptie gebaseerd op gedegen archiefonderzoek en oral history. Bovendien kon hij er zijn eigen ervaringen als getuige-deskundige in kwijt. Jan Staal publiceerde de scriptie in 1998 in een eigen uitgave. Dat leverde hem weer veel nieuwe contacten en discussies op; juist op een moment dat het Zwitserse vluchtelingenbeleid, “het onmenselijke beleid” zoals hij dat omschreef, bespreekbaar werd en vervolgens ook “de economische collaboratie met de diefstal en heling van geld, goud en kostbaarheden de Zwitserse bevolking sterk bezig hield”. Met name vanwege die actualiteit werd zijn scriptie een veel gevraagd werkstuk zodat hij zelfs meerdere herdrukken moest laten vervaardigen.

Zijn maatschappelijke geëngageerdheid kwam ook tot uiting in een lidmaatschap van het hoofdbestuur van zijn politieke partij; ook was hij van 2004 tot 2019 secretaris van het bestuur van het Genootschap Engelandvaarders. Zijn kleindochter mocht spreken over haar grootvader bij de 4 mei herdenking in de Nieuwe Kerk te Amsterdam en ook in het boek “75 jaar vrijheid” komt Jan Staal voor.

Wie het leven van Jan Staal overziet en hem heeft gekend kan niet anders dan beamen wat zijn zoon Steven het meest karakteristiek aan hem vond: zijn wilskracht.

NEDERLANDS ONDERDAAN IN BUCHENWALD

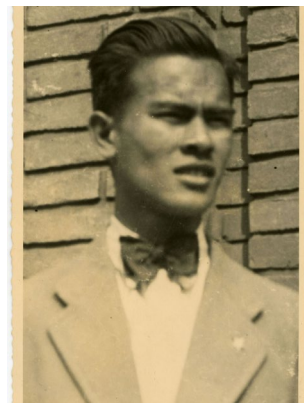
Door Herman Keppy

De oorspronkelijke bevolking in de koloniën bezat de Nederlandse nationaliteit niet. Zij waren ‘Nederlands onderdaan’. Dat gold ook voor de Molukse jongen Donald Poetiray die in Nederland woonde toen de oorlog uitbrak. Hij is een van de weinige Nederlands onderdanen die de Engelandvaart waagde.

Het gezin Poetiray, vader moeder, twee zonen en een dochter, arriveert in 1936 in Den Haag. Vader Wim Poetiray is gepensioneerd employé van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM). Hij en zijn echtgenote Rika Poetiray-Engel hebben besloten een jaar naar Nederland te gaan om een kosthuis te vinden voor hun beide zonen, die dan een middelbare schoolopleiding kunnen volgen. Het vertrek naar Nederlands-Indië wordt echter telkens uitgesteld omdat moeder Rika grote moeite heeft om haar zonen achter te laten.

Oudste zoon Donald heeft al op jonge leeftijd in Indië te kennen gegeven dat hij graag de KMA in Breda wil gaan volgen. Voor die opleiding is het hbs-diploma vereist. Tenminste, dat geldt voor Nederlanders. De Poetirays zijn geen Nederlanders, maar ‘Nederlandse onderdanen’, en die hebben niet dezelfde rechten als Nederlanders. In het geval van de KMA: als een Nederlands onderdaan die opleiding wil volgen, moet hij niet alleen het hbs-diploma tonen, maar daarbij ook gemiddeld een acht hebben op zijn eindexamenlijst. Dus dat is het streven van Donald op de hbs in Den Haag: hoge cijfers halen. Hij moet er keihard voor blokken.

Ondanks het huiswerk vindt Donald nog tijd om te sporten. In de zomer doen hij en zijn broer Henk aan atletiek bij de toentertijd nationaal bekende vereniging Vlug en Lenig (V&L). In de winter binden zij de schaatsen onder bij de Haagse Hockey en IJshockey Club H.H.I.J.C,

Donald Poetiray als HBS'er in Den Haag, vlak voor de oorlog

Poetiray als KL-officier in 1947

het tegenwoordige HYS The Hague. Op loopafstand in de net gebouwde Houtrusthallen zijn zij de eerste Molukse ijshockeysers ooit. Donald excelleert bovendien bij V&L als sprinter. Hij start in 1940 in de 4x100 meterploeg die het nationale record bij de jeugd in handen heeft. De snelste sprinter van het viertal finisht. Dat is Donalds Indische vriend Albert 'Abbe' Sprée die ook in de buurt woont.

Buchenwald

Donald Poetiray slaagt voor de hbs, met de gewenste cijferlijst, maar dan breekt de oorlog uit, de KMA sluit, er is geen officiersopleiding meer. Zijn wereld stort in. Donald wil vechten tegen de nazi's en hij en zijn atletiekmaatje Abbe Sprée besluiten samen op Engelandvaart te gaan. In juni 1943 ondernemen zij de reis naar Zwitserland. Maar ze worden gearresteerd en gevangengezet in Frontstalag 122 in Compiègne, boven Parijs. Op 27 juni 1943, worden Donald en Albert op de trein gezet naar Duitsland, naar concentratiekamp Buchenwald. Kort na aankomst raakt Albert ziek en wordt naar kamp Ravensbrück overgebracht. Hij heeft een darminfectie opgelopen die hem fataal wordt. Albert Sprée overlijdt in Ravensbrück op 29 juli 1943.

Brief aan thuis vanuit Buchenwald

Het is een enorme klap voor Donald Poetiray, maar hij wordt goed opgevangen door de communisten, die in Buchenwald de lakens uitdelen onder de Nederlandse gevangenen. Van hen wil hij aanvankelijk niets weten, maar de Leidse professor Ben Telders, die ook vastzit in het kamp, adviseert hem om alles maar over zich heen te laten gaan. Dat is de enige manier om te overleven. In het kamp treft Donald andere Engelandvaarders uit Den Haag, waaronder zijn vroegere klasgenoot Dick de Zeeuw.

De bewakers van Buchenwald zijn SS-ers die uitblinken in wreedheid en sadisme. Het maakt hun niet uit dat de gevangenen zich letterlijk doodwerken in de lokale kalkgroeven of in de ondergrondse tunnels voor de wapenindustrie. Aan het einde van het jaar dat Donald Poetiray in Buchenwald arriveert, telt het kamp – dat oorspronkelijk is bedoeld voor 8.000 gevangenen – 37.319 gedetineerden; 3.516 mensen zijn er dat jaar gestorven.

Het kamp wordt op 11 april 1945 bevrijd door de zesde pantserdivisie van het derde Amerikaanse leger. Na verloop van tijd rijden de Amerikaanse soldaten lege legertrucks het kamp in waarop slechts de naam van een land staat: België, Frankrijk, Nederland... Donald Poetiray en Dick de Zeeuw worden geëvacueerd naar Eindhoven.

Toch nog officier

Donald heeft tbc, maar zo zwak als hij is, meldt hij zich meteen aan als oorlogsvrijwilliger: Indië moet nog bevrijd. Hij mag door naar Engeland en wordt opgeleid tot wat hij altijd al wilde zijn: officier in het Nederlands leger. Vanwege opnieuw opspelende tbc-klachten kan hij pas in 1947 naar Indië vertrekken met de Tweede (Palmboom) Divisie. Net als andere Molukse officieren in het KNIL besluit kapitein Donald Poetiray na de soevereiniteitsoverdracht over te gaan naar het Indonesische leger. Hij voelt zich Indonesiër. Begin jaren zestig is hij luitenant-kolonel en commandant van Bataljon 330 van de Siliwangidivisie. Zijn militaire loopbaan loopt voorspoedig, maar met zijn gezondheid gaat het niet goed. Nog steeds kampt hij met de gevolgen van de tbc die hij heeft opgelopen in Buchenwald. Hij verblijft langdurig in het ziekenhuis, knapt weer op, maar acht het verstandiger om met zijn gezin terug te keren naar Nederland.

Maar dat gaat niet zomaar. Hij is immers buitenlander. Na lang soebatten mag hij naar Nederland komen, als er een garantiefonds voor hem in het leven wordt geroepen. Oud-schoolkameraad Paul Souerbier schrijft vrienden van vroeger aan om dat fonds voor elkaar te krijgen. Een van die vrienden die de brief ontvangt, is Dick de Zeeuw, inmiddels Eerste Kamerlid voor de Katholieke Volkspartij (KVP). Het schijnt dat die in woede is uitgebarsten tegen de minister van Justitie: 'Hoe halen jullie het in je hoofd om mijn slapie uit Buchenwald de toegang tot Nederland te weigeren?' Souerbier krijgt daarop bericht van het ministerie dat Donald naar Nederland mag komen, zonder garantiefonds of andere restricties. Dat gebeurt in 1970. In Nederland leidt Donald Poetiray vanaf dan een betrekkelijk anoniem bestaan. Hij woont weer in Den Haag, geeft Indonesische les en ontvangt steun van Stichting '40-'45. Hij sterft in 2005.

Donald Poetiray is een van de mensen afkomstig uit Nederlands-Indië die een rol speelden in de strijd tegen de nazi's en behandeld worden in het boek van Herman Keppy: Zijn jullie kerels of lafaards? De Indische en Indonesische strijd tegen de nazi's 1940-'45. Uitgeverij West, 2019

IN MEMORIAM JEAN VAN GEUNS

Door Jos Teunissen

Jean van Geuns, een 'heel bescheiden man'

Op 18 februari j.l. overleed op 96-jarige leeftijd Engelandvaarder Jean van Geuns in een kliniek in New York. Jean en zijn echtgenote Elvia woonden ruim 50 jaar in de wijk Brooklyn; beiden werkten bij een welzijnsinstelling van de gemeente New York. Hij was kort na de Tweede Wereldoorlog naar de VS geëmigreerd en daardoor in Nederland uit beeld geraakt. Floris van Dijk, onderzoeker bij het Nationaal Monument Kamp Amersfoort, 'ontdekte' hem enkele jaren geleden. 'Een heel bescheiden man', aldus Van Dijk tegenover de NOS, die van Van Geuns' overlijden melding maakte. 'Hij vond het zelf niet bijzonder wat hij in de oorlog had gedaan. Hij was dol op Nederland. Zoiets doe je dan, zei hij altijd.'

Jean werd op 6 maart 1924 in Den Haag geboren en verhuisde als kind naar Nederlands-Indië, waar zijn vader hoofdcommies was. In 1938 keerde het gezin terug naar Nederland. Ze gingen wonen in de Vermeerstraat 30 in Nijmegen. Toen de oorlog uitbrak pleegde Jean 'pesterijen' tegen de Duitsers. Drie keer was hij betrokken bij een aanslag op Duitse soldaten. 'We slopen naar het raam, smeten de granaat naar binnen en renden weg. Ja, reken maar dat ik dan bang was', vertelde hij in 2019, toen hij tegenover Van Dijk voor het eerst zijn verhaal deed.

Hij werd in Arnhem gearresteerd en hardhandig verhoord, maar vrijgelaten. Met twee vrienden, Toon Hafkamp en Johnny Troost, besloot hij naar Engeland te gaan. De vader van Johnny werkte voor de Duitse aannemingsmaatschappij Organisation Todt en regelde valse reispapieren. Daarmee reisden Jean, Toon en Johnny in de zomer van 1942 per trein naar Saint-Nazaire, waarna ze te voet en liftend verder reisden naar Bordeaux. Daar werden ze gearresteerd, maar ze wisten te ontsnappen en belandden in Dax, in het vrije deel van Frankrijk. De politie daar stelde hen voor de keuze: óf aansluiten bij het Vreemdelingenlegioen voor vijf jaar, óf naar een werkkamp gestuurd worden, óf uitgeleverd worden aan de politie in het bezette deel van Frankrijk. Ze kozen voor het Vreemdelingenlegioen, maar gingen via Parijs terug naar Nederland.

Jean ging mensen helpen die met valse papieren van Todt willen vertrekken. Meestal leverde hij ze af bij een kerk in Maastricht. Ook raakte hij betrokken bij de verdeling van rantsoenkaarten. Hij werd opnieuw in Arnhem gearresteerd. Op een avond werd een man bij hem in de cel gegooid. Toen het licht werd, zag hij dat het zijn vader, Ernest, was. Deze was lid van de Vrij Nederland-groep en werd later op de Leusderheide gefusilleerd.

Jean verbleef na zijn vrijlating enige tijd in België, waar hij werkte voor Lievin de Muynck, de leider van de communistische verzetsorganisatie Patriottische Militi, die aanslagen pleegde op de SS en de Wehrmacht. Maar liever ging hij alsnog naar Engeland. In 1944 schreef hij zich als lasser in bij de Organisation Todt. Met een groepje Hollanders reisde hij per trein naar Denemarken en per schip naar Oslo en dan naar de haven van Trondheim. Daar biechtte hij op geen lasser te zijn en kreeg hij ander werk (bevoorrading met paard en wagen). Toen werd ontdekt dat hij een plan beraamde om naar Zweden te gaan werd hij op 30 oktober in de strafgevangenis Falstad opgesloten.

Na de oorlog hoorde Jean dat Johnny in Neuengamme was bezweken en Toon vanuit Engeland had geholpen Nederland te bevrijden. Terug in Nijmegen besloot hij rechten te studeren in Leiden. Van 1946 tot 1957 was hij lid van het Leidsche Studenten Corps. Hij woonde op Rapenburg 116, later op Rapenburg 4, en roeide bij Njord; ook was hij lid van het jachtgezelschap Nimrod. Hij trouwde met een Amerikaanse en emigreerde naar de VS. In 2009 werd hij uitgenodigd om als overlevende Falstad te bezoeken en Noorse jongeren toe te spreken.

De dood van zijn vader droeg Van Geuns op latere leeftijd nog met zich mee, vertelt onderzoeker Van Dijk. 'Hij heeft altijd gedacht dat de dood van zijn vader verband hield met zijn eigen verzet.'

In 2009 was Van Geuns terug in Falstad.

HET INFUUS VAN PETER TAZELAAR

Door Victor Laurentius

De ladder waarmee Cieremans ontsnapte uit de Utrechtse Kamer van Koophandel in november 1944.

In 1994 verscheen het prachtige Engelandvaardersrelaas *De ene voet voor de andere* van Maarten Cieremans (1922-2014). In het voorwoord schrijft hij: ‘Jarenlang ben ik met dit boek bezig geweest’. Het originele manuscript was dan ook een stuk dikker dan de versie die uiteindelijk gepubliceerd werd. Dat hij het verhaal flink indikte was mede het gevolg van het commentaar van een kameraad uit oorlogstijd, Peter Tazelaar. De twee hadden elkaar in 1944 in Londen leren kennen en waren bevriend geraakt. Op zeker moment dongen ze om de hand van dezelfde vrouw, een Engelse. Maarten had veertig na dato nog de pest in dat Peter tijdens hun kortstondige verblijf op Ceylon in 1945 wel post van haar ontving en hij niet. ‘De Grote Tazelaar’ noemde hij Peter wel eens gekscherend... Maarten vertelde me ooit dat ze bevriend waren, maar dat Peter niet echt viel te kennen, hij was te gesloten. Desalniettemin benaderde hij hem met het verzoek om zijn manuscript te lezen. Peter lag op dat moment in het ziekenhuis, maar was een veellezer en stemde toe. Toen Maarten hem opzocht om het manuscript af te geven, trof hij zijn vriend wandelend door de gangen, met een verrijdbaar infuus achter zich aan. Peter legde uit dat het goudgele vocht in de infuuszak eigenlijk whiskey was en om het te bewijzen zoog hij aan een slangetje. Zijn commentaar op het manuscript kreeg Maarten enige tijd later: ‘veel te dik’. De verhouding tussen Maarten en Peter doet me soms een beetje denken aan die van Erik Hazelhoff Roelfzema en Peter: er spreekt, naast competitiedrift en een lichte ergernis over de nonchalance van Peter, een sterke fascinatie uit voor zijn enigmatische persoon. Maarten Cieremans noemde hem ‘de grootste avonturier die hij ooit was tegengekomen’.

Steun het museum!

Behoort u al tot de groeiende groep vrienden van ons museum en wilt u ook zorgdragen voor het behoud van de culturele en historische waarden van Museum Engelandvaarders? Voor € 25 per jaar mag u steeds iemand anders meenemen; Wilt u op een andere manier sponsoren of en doneren? Meer informatie vindt u op onze website www.museumengelandvaarders.nl/wiemaken-het-mogelijk/

Word vrijwilliger!

Ons museum wordt geheel bemand door vrijwilligers, zodra het weer mag zijn wij 6 dagen per week open, en streven dagelijks naar een bezetting van twee vrijwilligers. Het werk is afwisselend.

Als u het team wilt versterken, neem dan contact op met Ada Bulk, zij kan u uitleggen wat er van u verwacht wordt:

Ada Bulk, abulk000@ziggo.nl

06 53 73 50 07

Weet u dat:

U zich voor de nieuwsbrief gratis kunt inschrijven? Ga naar

www.museumengelandvaarders.nl/nieuwsbrieven/

U alle voorgaande Schakels kunt lezen? Ga naar

<https://deschakel.museumserver.nl/>

Colofon/informatie

Nieuwsbrief De Schakel, is een kwartaaluitgave van het Museum Engelandvaarders en wordt alleen op aanvraag verstuurd.

Indien u deze uitgave niet meer wenst te ontvangen dan kunt u dat via een E-mail kenbaar maken:

info@museumengelandvaarders.nl

Het is, uitsluitend met vermelding van de juiste bron, toegestaan delen uit deze publicatie te gebruiken.

Een spectaculaire, educatieve digitale game

Museum Engelandvaarders werkt met de Cultuureducatiegroep Leiden, de Noordwijkse School en een bedrijf gespecialiseerd in hedendaagse communicatiemiddelen (IQMedia) aan een spectaculaire, educatieve digitale game die op een iPad of iPhone (device) in het museum kan worden gespeeld.

Er zullen drie waargebeurde verhaallijnen worden gemaakt van drie verschillende routes; de noordelijke en de zuidelijke route alsmede de route over zee. Op dit moment is de verhaallijn van de eerste route nagenoeg af en is begonnen met het maken van een wireframe. Tevens zal nog een papieren “doorloop” plaatsvinden in samenwerking met de Noordwijkse School. Hiervoor is het noodzakelijk dat het museum weer open mag.

Ondanks enige vertraging als gevolg van de Corona pandemie kunnen de meeste werkzaamheden met betrekking tot de verhaallijnen middels het videogesprekken nog gewoon doorgang vinden.

De ontwikkeling van deze app/game wordt mogelijk gemaakt door Fonds voor Cultuurparticipatie, Mondriaan Fonds, Fonds 1818, VSB-fonds, Erfgoedfonds Gemeente Noordwijk en Stichting Museum Engelandvaarders.

Fonds 1818

